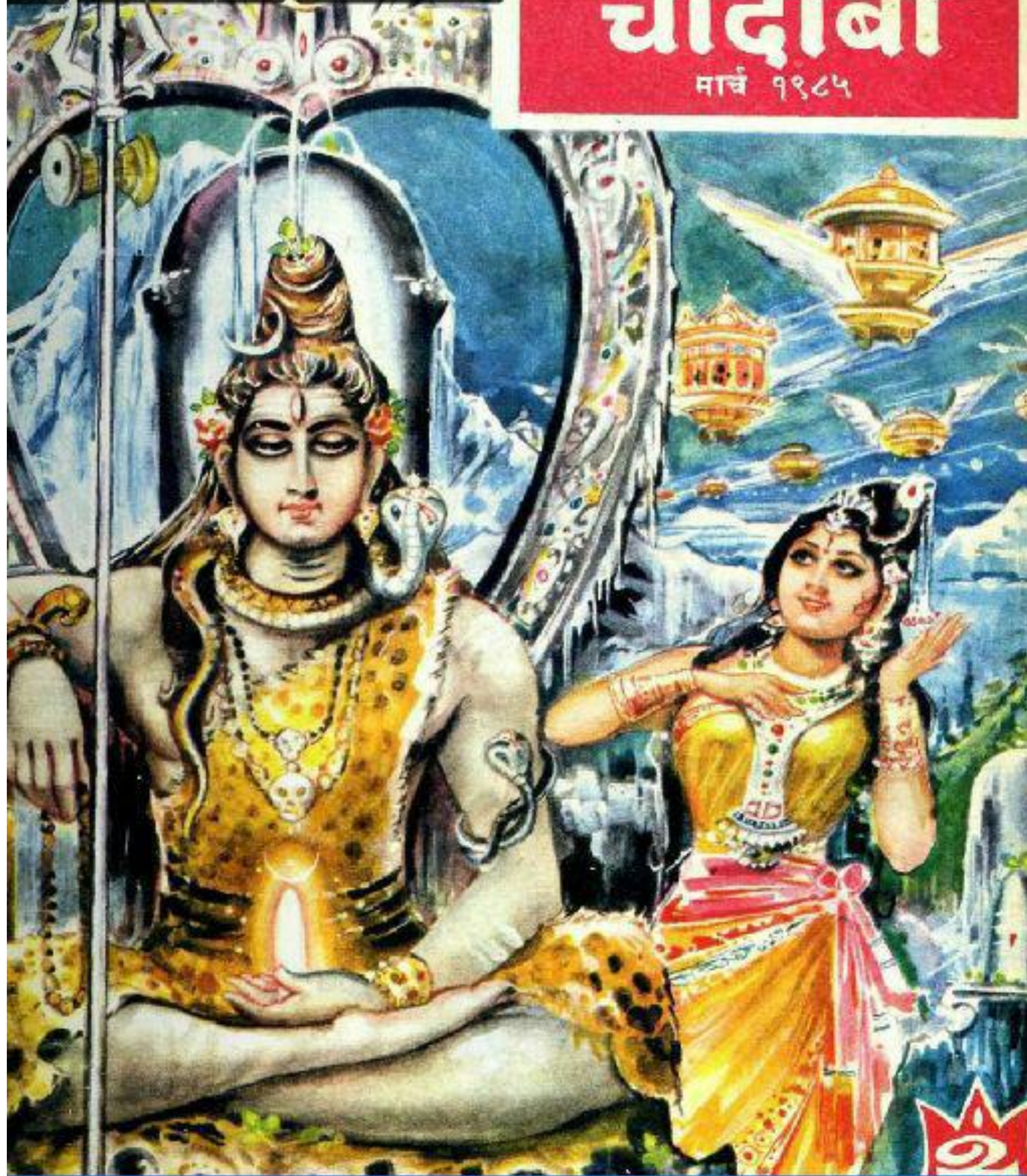

/68
चांदोबा
मार्च १९८५

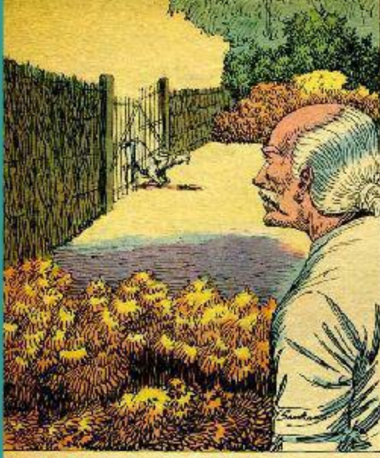
कष्टाची कमाई

गंगाप्रसादनी लहानपणापासूनच खूप कष्ट, मेहनत करून बराच पैसा मिळवला होता. तो ते व्यर्थ खर्च करीत नसत त्यामुळे सर्वजण त्याला काटकसरी म्हणत असत.

गंगाप्रसादांची जेव्हां साठी उलटली तेव्हां सुद्धा ते आपले काम स्वत:च करीत. दुसऱ्यांवर अवलंबून रहात नसत. त्याच्या बायकोची पण तिच स्थिती होती. परंतु त्यांची तीन मुले एक नंबरची कामचुकार व आळशी होती. ती आपल्या वडिलांचे म्हणणे केव्हांही ऐकत नसत.

गंगाप्रसादांच्याकडे वीस एकर जमीन होती. शेती सुद्धा चांगली चाले. परंतु आता वार्धक्यामुळे शेतीभातीचे काम मजुरांकडून करून घेणे. त्यांना जमत नव्हते. त्यामुळे त्यांनी आपल्या मुलांची मदत मागितली. परंतु मुलांना रोज शेतात जाणे येणे कठीण वाटू लागले. म्हणून त्याने त्यांची जमीन त्याच गावातील एका शेतकऱ्यांला दिली शेतकरी शेतात जे काही पिकत असे त्यातले अर्ध्यांच्यावर स्वत: घेत असत. व मनांत जर आले तर थोडे फार धान्य गंगाप्रसादकडे पाठवित असत.

अशाप्रकारे गंगाप्रसादनी आपल्या सावकारीचे काम सुद्धा एका दिवाणजींकडे सोपविले. व इतर कामकाज एका माहितीतल्या माणसाकडे दिले. ते सर्वजण त्यातील जो काय फायदा होई. तो गुपचुप स्वत: घेत असत गंगाप्रसाद मनांत म्हणत जर हीच कामे आपल्या तीन मुलांनी केली असती तर, आपल्याला निश्चितपणे जगता आले असते. परंतु ती मुले वायात खर्चच करण्यातच जास्त आनंद मानीत. त्यामुळे गंगाप्रसादांना

मुलांबाबतीत जास्त काळजी वाटू लागली.

गंगाप्रसादच्या घरा भोवताली मोठे आवार होते. तो जेव्हां कामकाज सोडून घरात राहू लागला. तेव्हांपासून त्याने आवारात भाजीपाला फळफळावळ लावण्यास सुरवात केली. काहीदिवसांतच घराच्या सभोवताली बाग फळाफुलांनी डवरली. भाजीपाला भरपूर येऊ लागला. झाडांना खतपाणी घालायला गंगाप्रसादची मुले अजिबात मदत करीत नसत. परंतु उलट आपल्या वडीलांची टिंगल करीत. म्हणत असत की–"म्हातारपणी सुद्धा पैसा कमावण्याची हांव सुटत नाही नां!"

गंगाप्रसादना बागेतून सुद्धा बरीच मिळकत होवू लागली. त्यांत उगवलेला भाजीपाला, फुले, फळे थोडयावेळातच विकली जात: परंतु त्याचबरोबर अप्रत्यक्ष-रित्या त्याच्या समोर एक कठीण समस्या उभी राहिली.

गंगाप्रसादच्या शेजारी सोमनाथ नावाचा एक नवीन भाडेकरू रहावयास आला. तो दुधाचा व्यापार करीत होता. त्याच्या-कडे वीसएक बकऱ्या होत्या. बकऱ्यांना तो काय खायला घालत होता माहीत नाही पण त्याची नजर मात्र गंगाप्रसादच्या बागेकडे होती. बकऱ्या डोळा चुकवून बागेत शिरत नासधुस करीत व पाला खाऊन निघून जात. ज्या बागेची प्राणांपेक्षा जास्त काळजी घेतली. ती नासधुस झालेली गंगाप्रसादना पाहावली नाही: त्यामुळे त्यांनी आपल्या तिन्ही मुलांना बोलावून आळीपाळीने बागेवर पहारा देण्यास सांगितले. परंतु मुलांनी बापाचे म्हणणे झुगारून लावले.

त्यामुळे हताश होऊन त्यांनी बागेच्या चारी बाजुला कुंपण बांधले. परंतु त्यातुनही केव्हां केव्हां बकऱ्या आत घुसत. तेव्हां गंगाप्रसादनी कांट्याचे कुंपण घातले व बागेच्या आत जायच्या वाटेवर एक लाकडाचे दार करून घेतले व त्याला कडी घातली.

हा उपाय थोडे दिवस चांगला उपयोगी पडला. परंतु त्या हुषार बकऱ्यांनी आपल्या शिंगानी दार उघडून आत येण्यास सुरवात केली.

शेवटी नाईलाजाने गंगाप्रसादने आपला शेजारी सोमनाथ यांच्याकडे आपली तक्रार करीत. सांगितले–"अहो बाबासाहेब, तुम्ही कशा तऱ्हेनी तरी आपल्या बकऱ्या सांभाळा."

"वारे वा वारे, हे छान आहे! तुझी तीन मुले जेथे माझ्या बकऱ्यावर पाळत ठेवू शकत नाहीत. तेथे बापडा मी काय सांभाळू शकणार खरी गोष्ट तर अशी आहे. ह्या गावांत तुम्ही सोडलात तर कोणी माझ्या बकऱ्यांविषयी तक्रार केली नाही." सोमनाथ म्हणाला.

गंगाप्रसादना त्याच्या बोलण्यात खरे पणा दिसून आला. त्यानी बागेच्या दारापुढे तीन फूट खोल एक खड्डा खणला व त्याला गोलाकार सळया बसवल्या की, त्यावर बकऱ्यांना चालून येणे शक्य होणार नाही. व बागेत अनायासे बकऱ्या शिणार नाहीत.

काही दिवस गेले. गंगाप्रसादला वाटले की, आता आपल्या पाठीमागची बकऱ्यांची कटकट गेली. परंतु एक दिवस एका बकरीने चलाखीने दारातून सळयांवर

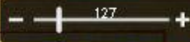

पाय न ठेवताच उडी मारली. तीचा बरोबर त्या शेवटच्या सळीत पाय अडकला व तीची दयनिय अवस्था झाली. ते पाहून सहन न होऊन गंगाप्रसादने बकरीला उचलले व दारा बाहेर नेऊन सोडले. परंतु बकरीला त्याचे काहीच वाटले नाही तिने पुन्हां दुसऱ्या दिवशी तशीच उडी मारून बागेत प्रवेश केला.

बकरी मस्त झाडाची पाने खात होती. तेव्हां गंगाप्रसाद बाहेर आले. त्या झाडाची पाने खाणाऱ्या बकरीकडे काही हालचाल केल्या शिवाय निश्चलपणे पहात राहिले.

पण तेवढ्यात गंगाप्रसादची तिन्ही मुले तेथे आली. व त्यानी आश्चर्य वाटून

वडीलांना विचारले–" बाबूजी, आपल्या प्राणापेक्षा प्रिय असलेल्या बागेत बकरी चरत आहे. आणि तुम्ही शांत उभे कसे आहांत? स्वत:च्या मेहनतीवर पाणी पडल्यामुळे उदास झाला आहात कां?

गंगाप्रसाद मान डोलावीत गप्प बसले. व नंतर म्हणाले–" अरे, चरू दे रे! मी तर बाग त्या बकरी करीताच लावली आहे. तिच्या खाण्यामुळे माझी पापे तरी धुतली जातील. त्या बरोबर मला थोडे पुण्य पण मिळेल.

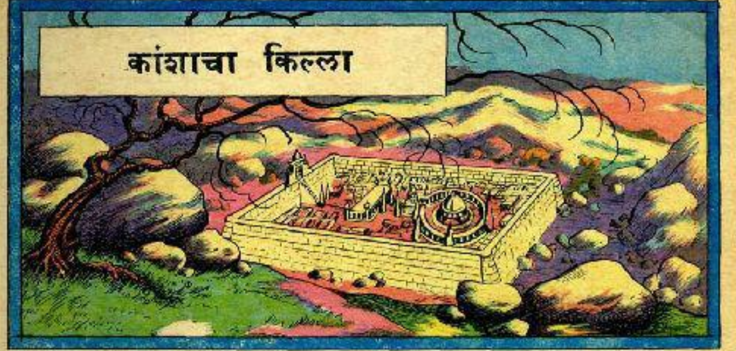
तिन्ही मुलांनी आश्चर्यचकित होऊन विचारले–"तुम्ही काय म्हणालात आम्हांला समजले नाही?"

"आपल्या स्वत:च्या खाण्याकरीता ही बकरी तिन फूट लांब उडी मारून आली आहे. तुमच्यासारख्या आळशी कामधाम न करणाऱ्याचे पालनपोषण करून मी पापाचा भागिदार होत आहे. ते ह्या मेहनत करून खायला आलेल्या बकरीला खाऊन देऊन ते पाप तरी धुतले जाईल. आज पासून मी माझी सारी संपत्ती इस्टेट अशालाच देणार आहे की, जो इमानदारीने कष्ट अंगमेहनत करतो." गंगाप्रसादने आपल्या मनातली गोष्ट सांगितली.

गंगाप्रसादचे बोलणे ऐकून त्यांची तिन्ही मुले शरमिंदि झाली. मनांत म्हणू लागली स्वत:चे खाणे प्राप्त करण्या-करीता बकरी मेहनत करते तेवढी मेहनत आपण आपल्या खाण्याकरीता सुद्धा करीत नाही. आता बकरीवर दया येऊन वडीलांनी तिला बागेत चरून दिले तसे भविष्यकाळात एखादा चोर किंवा गरिबांने केलेले कष्ट पाहून आपले वडील सारी संपत्ती त्यांना दान करून टाकतील."

अशा तऱ्हेची भीती वाटू लागल्या बरोबर त्या तिन्ही मुलांनी आपला आळशीपणा सोडून वडीलांच्या सांगण्याप्रमाणे कष्ट करण्यास व वडीलना उद्योगधंद्यात हातभार लावण्यास सुरवात केली व आपल्या वडीलांना संतुष्ट केले.

[३]

[सूर्यवर्मा मेला पाहून सुबाहू नावाचा एक सेवक तावडतोब हा समाचार त्याचा मुलगा चंद्रवर्मा ह्याला देण्याकरीता घोड्यावरून निघाला. रस्त्यात त्याच्यावर हल्ला करून सर्पकेतूच्या अनुचरांनी त्याचा घोडा मारून टाकला. तेवढ्यात काही मशाली घेतलेले ग्रामवासी त्याच्या दृष्टीपथात आले. नंतर.....]

सुबाहू क्षणभर निश्चल राहीला, तो असा विचार करून भयभीत झाला की, आता आपले मरण जवळ आले, आपल्या महाराजांचा हा समाचार वीरपुरला पोहोचून मग आपल्यावर काहीही संकट कोसळले असते तरी हरकत नव्हती, परंतु अशा परिस्थितीत आपले मरण राज्याकरीता विनाशास नक्कीस कारणीभुत होईल. तो विचारमग्न झाला. जर देवाच्या कृपेने ह्यां घोडस्वारांना चुकवून आपण जर पळालो तर चांगले होईल!

"अरे अे, तू कोण आहेस? बोलत कां नाहीस?" असे म्हणत एक घोडेस्वार त्याच्याजवळ आला. व त्याचे केस पकडून त्याची मान खेचू लागला.

तेवढ्यात या गावकऱ्यांच्या पैकी एक जण जोरात ओरडत म्हणाला–" अरेरे बिचारा,

ह्या भिकाऱ्याला त्रास देऊ नका. असे वाटते की, तो भुकतहानेने अर्धमेला होऊन त्याची वाचा बंद पडली असावी. ते ऐकताच सुबाहू थोडा अस्वस्थ झाला. त्याला वाटले की भिकाऱ्याचे ढोंग करणे म्हणचे काही मुष्किल नाही." तो दिसत ही होता तसाच.

"बाबा भिकाऱ्यावर दया करा. एक भाकरीचा तुकडा द्या." असे म्हणत सुबाहूने-घोडेस्वारांच्या पुढे दिनवाणेपणे हात पसरले आणि घोड्याना थांबवले.

"छी: छी: हि काय कटकट रे. मी असा विचार केला की हा कोणी गुप्तचर असावा तर हा निघाला भिकारी." असे म्हणत तो घोडेस्वार टांच मारून पुढे निघून गेला.

"हा कसला गुप्तचर! ह्याच्या अंगात तर त्राण सुद्धा नाही आणि ह्याच्या कपड्याच्या ह्या चिंध्या....आणि ह्याचा कुरूप चेहरा! कोणी शनीची पिडा वाटते आहे." अरे, तू आपले शरीर सुद्धा झांकून घेतले नाहीस कां? आणि हातात कांठी सुद्धा मजबूत घे बरं." असे म्हणत दुसऱ्या घोडेस्वारांनी त्यांची मजा उडवली.

"हुजूर, पहाडातील रहाणाऱ्या चित्ते, अस्वल ह्यांना घाबरवण्याकरीता" सुबाहूने झटक्यात उत्तर देत म्हटले.

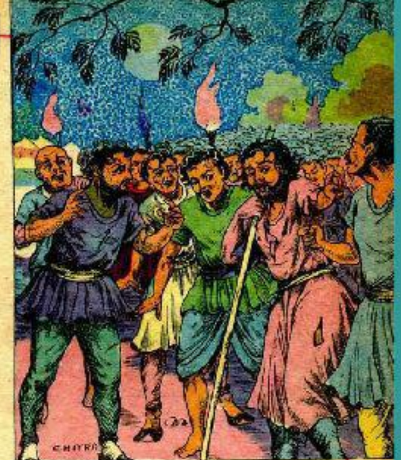
सुबाहुने असे म्हणताच घोडेस्वारांच्या बरोबर गर्दीतले इतर गावकरी लोक सुद्धा पोटधरुन हंसू लागले. त्यातील एकजण उपहासाने त्याला डिवचत म्हणाला—"अरे, तू कसला शिकारी आहेस. तुझ्यातर जमिनी-वर एक पाऊल सुद्धां इतरांसारखे ठेवण्या इतकी शक्ति नाही. तशा अवस्थेत तू चित्यांना वाघाना कसा घाबरून सोडणार?"

"सरकार, एक भाकरीचा तुकडा टाका. मग पहा माझा पराक्रम! इथे एक आठवड्यापासून मी पाणी पिऊन जगतो आहे" सुबाहू म्हणाला.

ह्या गोष्टीवर घोडेस्वारांनी दुर्लक्ष केले. घोडेस्वारांच्या सरदारांनी आपल्या जमावाला एकत्रित करून सांगितले—"तुम्हां सर्वांना तांबडतोब राक्षसटिळावर पोहोचायला पाहिजे. तेथे तुम्हांला आवश्यक ती शस्त्र देण्यात येतील, सकाळच्या आत विरपुर आपल्या कब्जात आले पाहिजे" नंतर त्याने मोठ्या आवाजात घोषणा करीत म्हटले "महाराज सर्पकेतुचा जय असो!" असे म्हणत सर्वजण निघून गेले.

तो घोडस्वार गेल्यानंतर काहीजण सुबाहुजवळ आले व त्यानी त्याला घेरले त्यातील एकांनी जिज्ञासेने विचारले—"अरे बाबा, तू तर दिसायला तरुण आहेस! तुझे हातपाय पण चांगले आहेत अशास्थितीत तुला दारोदार भटकून भिक मागायची वेळ कां आली?"

"हेच रहस्य जाणण्याकरीता मी पांच वर्षांपासून ह्या पहाडातील गुरुची सेवा करीत होतो. परंतु आजपर्यंत माझ्यावर त्यांचा अनुग्रह झाला नाही. एका तासापूर्वी ते माझ्यावर प्रसन्न झाले. व मशाली घेतलेल्या तुम्हां लोकांकडे हात दाखवित म्हणाले—"आज पहाटेच्या आत तुझ्या पाठीमागची शनीची पिडा सुटेल आणि तुमच्या पाठीमागे जे लोक येतील त्यांची पण साडेसाती सुटले. त्यामुळे हे पहा, समोर ज्या मशाली दिसतात तेथे तांबडतोब जा." असे त्याने मला सांगितले.

त्यामुळे घाईगडबडीने मी पहाडातून उतरून तुम्हां लोकांजवळ येऊन पोहोचलो." सुबाहु म्हणाला.

सुबाहुने सांगितलेली गोष्ट ऐकताच चारीबाजुनी त्याला घेरलेले लोक आश्चर्य-चकित झाले. त्यांच्या तोंडून आवाजही फुटला नाही. काहीवेळाने ते म्हणाले—"अनेक लोकांच्या तोंडी सुद्धा आम्ही त्या महापुरुषांच्या संबधी ऐकलेले आहे. परंतु आजपर्यंत आम्ही कोणीही त्यांना पाहिले नाही. आज पहाटेच्या आत आम्ही लोक वीरपुरवर हल्ला करून ते काबिज करून लुटणार आहोत. ते महापुरुष तर सर्वंशानी असणार तेव्हां आम्ही

करणारा हल्ला त्याना आधीपासुनच माहित झाला असावा. आता आमचा विजय नक्कीच! चला, चला, आपल्याला लवकरच जायला पाहिजे."

असे म्हणत काही लोक गावाच्या दिशेने निघून गेले. व सुबाहुकरीता खाण्यापिण्याकरीता फळे-दुध घेऊन आले. सुबाहुने संतोषाने ते सर्व खाल्ले. त्यानंतर त्यातील लोकांनी त्याच्यासमोर चांगले कपडे ठेऊन त्याला ते बदलावयास सांगितले. सुबाहुने सुद्धा मनांत विचार केला की, चांगले कपडे धारण केल्यावर त्यातील आपल्याला ओळखणारा जरी एखादा निघाला! तर सगळेपाण्यात असा विचार करीत त्याने सर्वांकडे प्रेमाने पहात म्हटले–

"प्रियजनो. मी आपला कृतज्ञ आहे. परंतु गोष्ट अशी आहे कीं, मी आता हे नवीन कपडे घातले तर, माझ्या गुरूची आज्ञा मोडल्या सारखे होईल. माझ्या शरीराला त्रास देणारा जो शनी आहे. त्याचा सकाळच्या आत नायनाट होईल. त्यानंतर मी नविन कपडे धारण करेन."

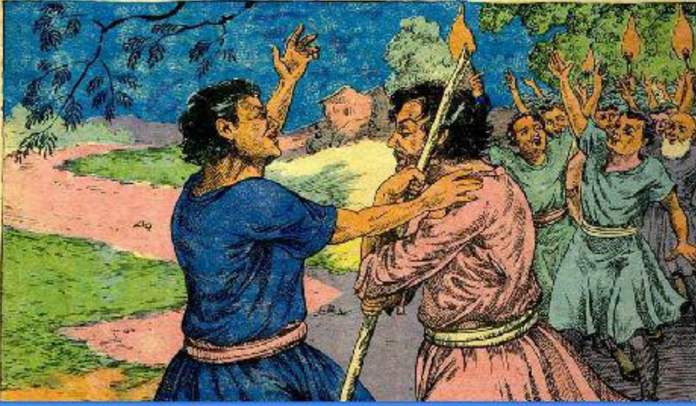
सुबाहुच्या म्हणण्याला सगळ्यानी संमती दर्शवली व काही लोक "जय...." असे म्हणत घोषणा करू लागले. हे शब्द सर्वत्र घुमले इतरांनी सुबाहुकडे वळत म्हटले तू आपले नांव नाही सांगितलेस. आम्हांला कळायला पाहिजे!"

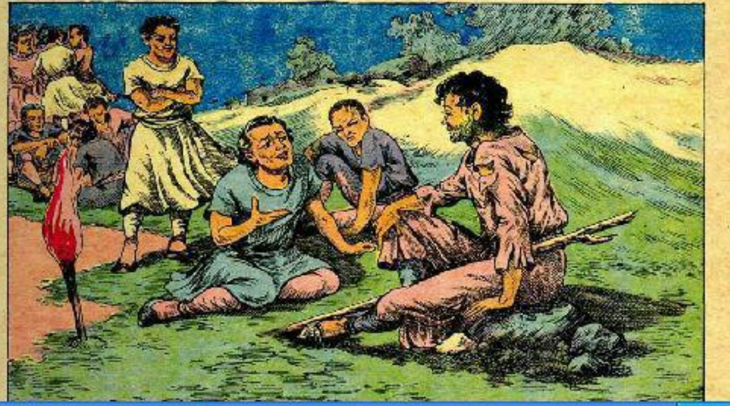
माझे नांव.....माझे नांव..... असे म्हणत सुबाहु अडखळत म्हणाला–" माझ्या आई वडीलांनी जे नाव दिले त्याच्याशी आता काय संबंध आजपर्यंत मी साडेसातीचा शिकारी बनलो. त्याने माझा छळ झाला. गुरूंच्या आदेशाने आज-तर माझा पिच्छा सुटणार आहे....." असे सुबाहु म्हणु लागला. तेवढ्यात जमावातील एक माणूस झटक्यात म्हणाला आजपासून आपल्या संर्वाची शनीची पिडा सुटणार आहे. त्यामुळे आम्ही तुझे नांव "शनिमर्दन" ठेवतो. "शनिमर्दना चा जय असो" अशा घोषणेंनी सर्व आकाश दुमदुमले.

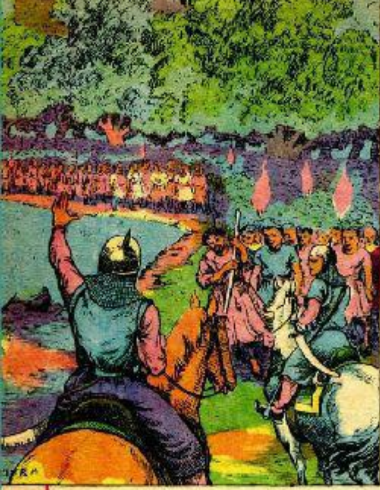
त्यानंतर सर्व लोक मशालींच्या उजेडात वाट काढीत राक्षस टेकडीकडे निघाले. सुबाहुच्या बरोबर चालणाऱ्या लोकांच्या बोलण्यावरुन त्याला समजले की, हे सर्वजण दारिद्रयाने गांजलेले आहेत व सर्पकेतूने त्यांना धन-धान्यांच्या लोभाने स्वत:कडे खेचले आहे व त्या लालसेने प्रेरीत होऊन ते वीरपुरवर हल्ला करावयास निघाले आहेत.

मला वीरपुरच्या संबधी काही माहीत नाही. काय वीरपुरचा राजा सूर्यवर्मा जनतेचे शोषण करणारा आहे? सुबाहुने गर्दीतल्या एका माणसास विचारले.

ते ऐकून तो हसू लागला–" ह्या राजांच्यात असा कोणता राजा आहे की, तो जनतेचे शोषण करत नाही." तसे आम्ही सूर्यवर्माच्या बाबतीत माहीतगार नाहीत. परंतु सर्पकेतुसारखा माणुस ह्या जगात अजूनपर्यंत तरी झाला नाही. होणार नाही."

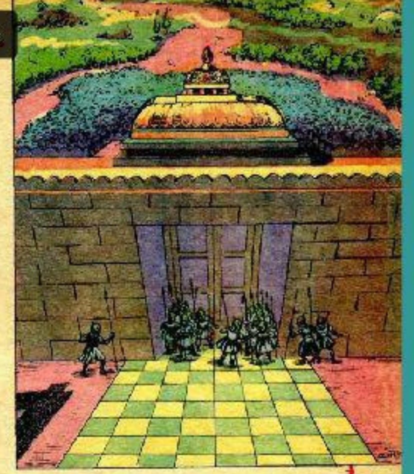
तेव्हां वीरपुरला लुटण्याकरीता आपण कशाला जायला पाहिजे. असे केले तर सर्पकेतुला आपण मदत केल्यासारखे सिद्ध होईल नां!

तेव्हां त्याचे बोलणे ऐकून आणखीन चारपांच लोक त्यांना येऊन मिळाले सुबाहुने सांगितले ते ऐकून सर्वजण खदखदून हंसू लागले. खरी गोष्ट अशी आहे. आम्ही सर्पकेतूला मदत करण्याच्या इरादाने जात नाही. त्यांनी आम्हाला वीरपुरवर चाल करून लुटण्याच्या कामी मदत करण्याचे आश्वासन दिले आहे. आम्ही जे लुटून आणू त्यावर आमचाच हक्क सिद्ध होईल. सर्पकेतु व त्याच्या साथीदाराचा त्यावर अजिबात हिस्सा रहाणार नाही. सुबाहुला असे वाटू लागले की, ह्या भोळ्याभाबड्या ग्रामवासियांसमोर आपण कसेही समजाऊन सांगितले तरी त्याचा उपयोग आता होणार नाही. त्या लोकांच्या दृष्टीला सर्व राजे एकासारखेच ह्या लोकांना एकच माहीती की, दुसऱ्यांनी आपल्याला लुटले की, आपण त्यांना लुटायलाच पाहिजे. ही त्याची नीती,

थोड्यावेळाने सर्व लोक राक्षस टेकडीच्या जवळ पोहोचले. तेव्हां पर्यंत पुष्कळ लोक तेथे जमा झालेले होते. त्यातील बहुतेकांच्या हातात जळत्या मशाली होत्या. त्यांना सर्वांना सैनिक एका ओळीत उभे करीत होते. सुबाहु-बरोबर आलेल्या लोकांना पण तसेच उभे केले गेले.

नंतर त्या दलाचा नेता पुढे येत म्हणाला–" अत्यंत महाशुर व दयाळू राजा सर्पकेतु ह्याच्या मदतीमुळे आपण सर्व आज दारिद्राच्या जंजाळातून मुक्त होणार आहोत. परंतु आता आपल्या पुढे एक मोठे संकट उभे राहीले आहे. ते म्हणजे वीरपुर राज्यात प्रवेश कसा करायचा? नगरद्वाराच्या द्वारपालांना दगा देऊन नगराचे प्रवेश द्वार उघडले तर आपल्याला आत जायला कोणी अडवणार नाही. त्याकरीता आपल्या पैकी शंभर लोकांनी प्रथम दाराजवळ पोहोचले पाहिजे व तेथे हाःहाःकार माजवून मोठ्याने आर्तनाद करीत आत घुसले पाहीजे, जसे काही सर्पकेतुचे सैनिकच गांवावर हल्ला करून लुटमार करीत असल्यासारखे. म्हणजे तो आवाज ऐकून द्वाररक्षक दारे उघडतील तेव्हां संधी सापडताच बाजूने आमचे नागरीकांच्या वेषातील सैनीक आत घुसतील. नंतर तुम्ही मनाला येईल तसे शहर लुटले तरी चालेल. व वेळ येताच आपल्याला अशा घोषणा द्यायला पाहिजेत "महाराज यशोवर्धनचा जय असो" तेव्हां आमचे सैनिक अशा भ्रमात पडतील की, महाराजा यशोवर्धनचे तुम्ही समर्थक आहात व आपल्यावर ते हल्ला करणार नाहीत. बाकीच्या लोकांवर हल्ला करून त्यांना मारून टाकतील पण लक्षांत ठेवा की, कोणीही सर्पकेतुचे नाव तोंडातून काढायचे नाही." असे त्या नेत्यांने सर्व जमावातील लोकांना सांगितले.

दलप्रमुख आपले बोलणे संपवत नाही. तोच जमावामधुन जोर जोरात ध्वनी उमटू लागला–" महाराज, यशोवर्धनचा जय असो! सुबहुला जेव्हां हे सर्व समजले की, वीर पुरवर कबजा मिळविण्याकरीता

केवढे षडयंत्र रचले जात आहे. ते पाहून तो आश्चर्यचकित झाला. व मनात विचार करू लागला की, ह्या लोकांच्या नजरा चुकवून कसेही वीरपुरनगरात प्रथम प्रवेश केला पाहिजे. म्हणजे चंद्रवर्माला भेटून सर्व सविस्तर त्याला सांगता येईल. परंतु सर्वांच्या डोळ्यात धुळ झोकून कसे निसटायचे?"

सुबाहु असा विचारमग्न झाला नाही तोच माणसांचा घोळका वेगाने पुढे जाऊ लागला. सुबाहुला समजले की, त्यातील साधारण पोषाख केलेले बरेच सर्पकेतुचे सैनिक आहेत. सर्वात प्रथम जाणाऱ्या शंभर सैनिकांच्यात सुबाहु जाऊन मिळाला.

पहाता पाहाता ते नगरद्वारापाशी येऊन पोहोचले. तेवढ्यात त्यातील बरेच जण आर्तस्वरात किंकाळ्या फोडून ओरडू लागले की, "प्रभो, दार उघडा सर्पकेतुचे सैनिक आपल्या गावांवर हल्ला करून येत आहेत. आम्हाला सर्वांना लुटले आहे. व जनतेचा छळ करीत आहेत. राजाकडून आम्हांला तावडतोब मदत पाहिजे.', लवकर दार उघडा.

द्वाररक्षकांना समजेना की, दार उघडावे किंवा नाही, तेवढ्यात आणखी कांही लोकांचा गोंगाट ऐकू येऊ लागला–"प्रभो, आम्ही लोक महाराजा सुयंवर्माला शरण आलो आहोत! आम्हांला सर्वांना त्यानां भेटण्याची संधी द्या."

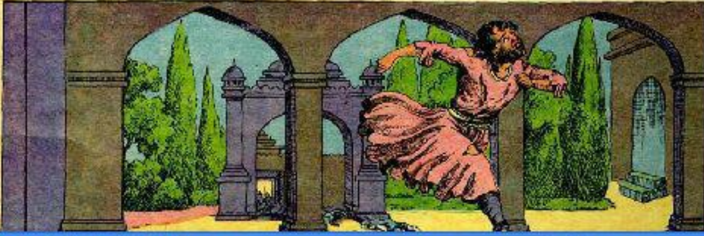
असे म्हणताच नगराचे प्रवेशद्वार रक्षकांनी उघडले. व संधी मिळताच साधारण नागरीकांचा पोशाख केलेले सैनिक आत घुसले व द्वारपालकांवर हल्ला करू लागले. काही लोकांना मारून टाकून बाकींना बंदी केले. सर्व जनतेमध्ये हल्कल्लोळ माजला व सर्वत्र धावपळ सुरू झाली.

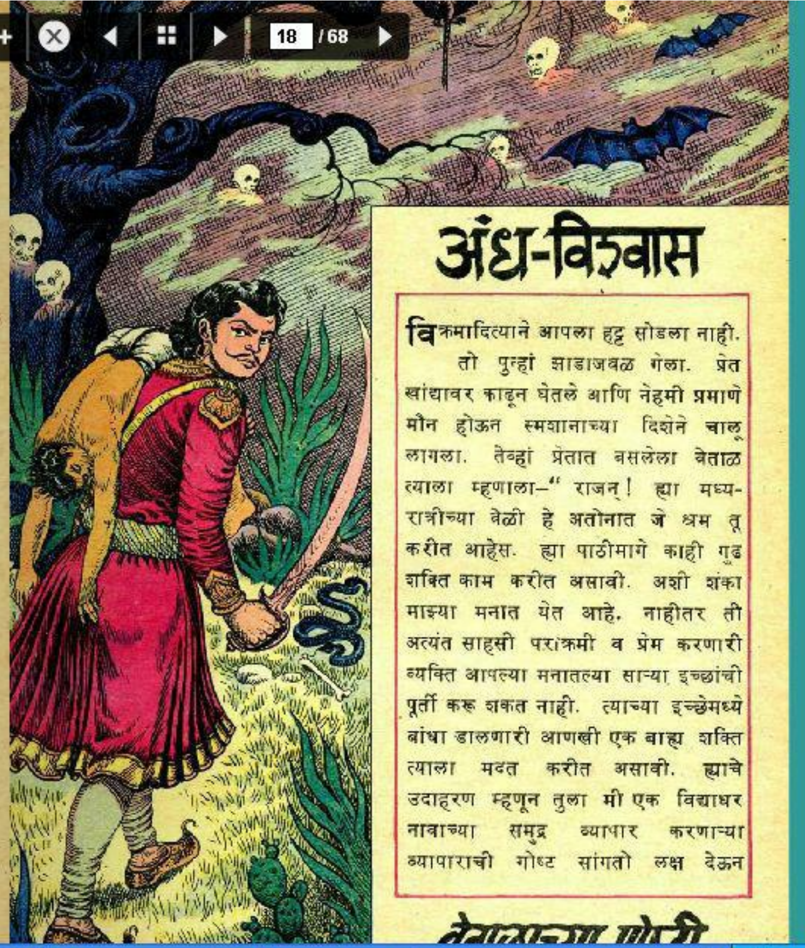
सुबाहुने निमिषार्धात एका ढांगेत उडी मारून निसटून जायचा प्रयत्न केला. परंतु तेवढ्यात पाठीमागुन टाळ्याचा आवाज ऐकू आला व कोणीतरी बोलले– "तो कोण पुढे चालला आहे रे! सर्वांनी एकदमच आत जायचे आहे. त्याला पकडा."

दुसऱ्याक्षणी सर्पकेतुचे सैनिक मागे धावून जात ओरडू लागले–"थांब, पळून जाऊ नको थांब."

सुबाहुने मनांत निश्चय केला की, आता जगण्यामरण्याकडे लक्ष न देता प्रथम कसेही करून राजमहालात शिरायला पाहिजे म्हणून तो झटक्यात वळला व त्याने आपली तलवार बाहेर काढली. व समोर जो येईल त्याला तलवारीने वार करू लागला व वेळ येताच वळून तो राजमहालाच्या बाजूने पळून जाऊ लागला.

(क्रमशः)

अंध-विश्वास

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही.

तो पुन्हां झाडाजवळ गेला. प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि नेहमी प्रमाणे मौन होऊन स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला–" राजन्! ह्या मध्य-रात्रीच्या वेळी हे अतोनात जे श्रम तू करीत आहेस. ह्या पाठीमागे काही गुढ शक्ति काम करीत असावी. अशी शंका माझ्या मनात येत आहे. नाहीतर ती अत्यंत साहसी पराक्रमी व प्रेम करणारी व्यक्ति आपल्या मनातल्या साऱ्या इच्छांची पूर्ती करू शकत नाही. त्याच्या इच्छेमध्ये बांधा डालणारी आणखी एक बाह्य शक्ति त्याला मदत करीत असावी. ह्याचे उदाहरण म्हणून तुला मी एक विद्याधर नावाच्या समुद्र व्यापार करणाऱ्या व्यापाराची गोष्ट सांगतो लक्ष देऊन

ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

विद्याधर व्यापारी मोठ्या किंमती वस्तु विदेशी जहाजाद्वारे नेऊन विकत असे. ह्या व्यापारामध्ये त्याने लाखो रूपये कमावले होते. परंतु एकदा कर्मधर्म-संयोगाने त्याच्या व्यापाराला गालबोट लागले व त्याचे खूप नुकसान झाले. समुद्री लुटारूनी त्यांच्या जहाजावर हल्ला करून सर्व माल लुटून नेला.

हि घटना ऐकल्या बरोबर विद्याधरचा एक मित्र त्याचे सांत्वन करीण्याकरीता घरी आला. व त्याचा हात हातात धरून बराच वेळ एकटक त्याच्या बोटाकडे पहात राहीला. व म्हणाला–"मित्रा, तू हि पोवळे जडवलेली अंगठी केंव्हा केलीस?

"मी थोड्या दिवसांपूर्वीच केली. पण असे कां विचारतोस? मला वाटते की काहीतरी खास कारणाकरीता तूं मला हा प्रश्न विचारत आहेस?" विद्याधर म्हणाला.

"हे सांग, तू काही उद्देशाने बनविली तर नाहीस नां! ही घातली तर आपले भाग्य उजळेल म्हणून बनविलीस कां? सहज मनांत आले." मित्राने विचारले.

मी तशा कारणाने तर अजिबात बनविली नाही. तू तर अशा वेळेस मला धीर द्यायला पाहिजेस, तर मला काहीतरी गोष्टी सांगून फितवतोस, मला पोवळे चांगले वाटले म्हणून मी अंगठी बनविली." विद्याधर म्हणाला.

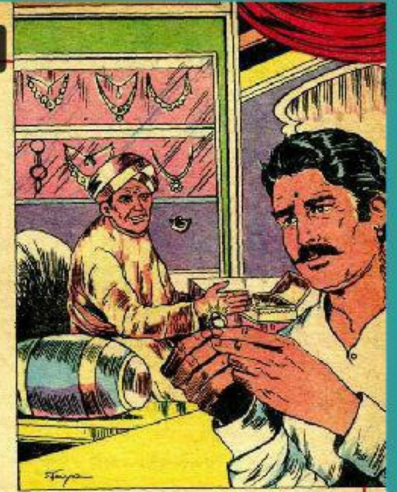
ह्या रत्नाच्या कारणामुळेच तुला व्यापारात नुकसान झाले. ही गोष्ट मात्र ध्यानात घे. असे म्हणत त्याचा मित्र तेथून निघून गेला.

मित्राच्या तोंडून ते ऐकल्या बरोबर त्याच्या मनाची चलबिचल होऊ लागली. त्याला त्याची शंका खरी वाटू लागली. त्याने आपल्या माहितीतल्या प्रतिष्ठीत लोकोकडे त्या पोवळ्या विषयी चौकशी केली. त्या सर्वांनी पण एकसाथ तेच उत्तर देत म्हटले–"विद्याधर, प्रत्येक माणसाला कोणते नां कोणते तरी रत्न लाभदायक असते. ही गोष्ट विदीतच आहे."

आता विद्याधरला त्या गोष्टींची भीती निर्माण झाली. शेजार गांवी हिरे बसविणारा व्यापारी सोमशेखर रहात होता. तो हिरे पण विकत असे. त्याला माहीत होते की, कोणते रत्न कोणत्या माणसाला वर आणेल. तेच रत्न तो त्याला विकत असे. हे समजल्यावर विद्याधर त्याला भेटावयास गेला.

सोमशेखरने त्याचे बोलणे शांतपणे ऐकले नंतर त्याने त्याच्या बोटातली पोवळ्याची अंगठी काढून त्यातले पोवळे एका हत्याराने कुशलतेने बाहेर काढले व समोर असलेल्या टोपलीत फेकून दिले. नंतर त्यांने विद्याधरचे नांव गोत्र नक्षत्र वगैरे विचारले व बोटांवर आंकडे मोड करीत बाजूला ठेवलेली एक डबी हातात घेऊन उघडली.

त्या डबीतून निळ्या रंगाचे एक रत्न बाहेर काढले. व विद्याधरच्या अंगठीतल्या पोवळ्याच्या जागी ते बसवले व ती अंगठी त्याने त्याच्या हातात देत म्हटले– "हे उत्तम प्रतिचे रत्न आहे. हे तुम्ही नेहमी वापरू शकता. ह्या रत्नाचा प्रभाव

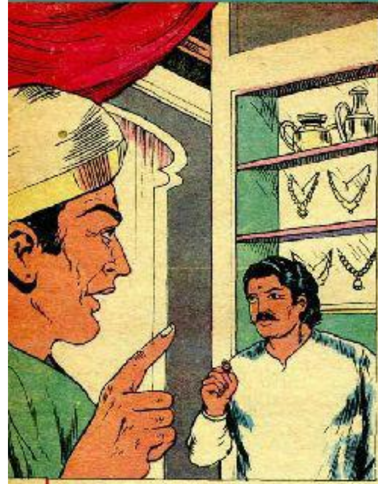

ह्याची किंमत ही भारी नाही. आपल्या सांगण्यावरून मला समजले की, व्यापारात् आपल्याला खूप नुकसान झाले आहे. त्यामुळे मी ह्या रत्नाचे फक्त मुल्य एक हजार सुवर्ण मुद्राच लावत आहे."

विद्याधर मुकाट्याने खिशातल्या एक हजार मुद्रा सोमशेखरच्या हातावर ठेऊन घरी निघून गेला.

थोड्या दिवसांनी विद्याधर सोमशेखरच्या दुकानी आला. त्याला पहाताच सोमशेखरने विचारले–"सांग! निळेचा प्रभाव आपल्यावर कसा पडला आहे."

"माझ्यात काहीही फरक पडला नाही.

सोसावे लागले आहे." विद्याधर म्हणाला.

"खरे! खरे सांग! व्यापारात किती व कसे नुकसान झाले." सोमशेखरने विचारले.

विद्याधर उदासपणे म्हणाला–"काय सांगू! मी माल भरून जी चारी जहाजे पाठविली होती. त्यातले एक वादळात सापडून बडून गेले. नुकसानाचा हिशोब केला तर पन्नास लाख मुद्रा होतील.

त्यावर हसत सोमशेखर म्हणाला–"ह्याचा असा अर्थ की, बाकीची तिन जहाजे सुरक्षित किनाऱ्याला लागली. होय नां?"

"होय हो! विद्याधर म्हणाला."

मी जे निळे रत्न आपल्याला दिले होते. त्याचाच हा प्रभाव आहे. त्याने आपले हितच झाले. ह्या गोष्टीवर तर तुम्ही अजिबात लक्ष देत नाहीत. की, आपली तिन जहाजे सुखरूप किनाऱ्यावर लागली. तर ह्याचे काय कारण होऊ शकते ही गोष्ट साफ आहे की, ह्या निळेचाच हा प्रभाव आहे. नाहीतर चारी जहाजे बुडून गेली असती. व आता पर्यंत आपण भिकारी बनला असतात." सोमशेखरने समजावत म्हटले.

ह्यावर गुपचुप विद्याधरने ती अंगठी काढून सोमशेखरच्या हातात ठेवली.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला– "राजा, अनेक शंका ह्या गोष्टीवरून माझ्या मनात उठल्या आहेत. अंगठीतल्या रत्नामुळे विद्याधरची तीन जहाजे समुद्रात न बुडता वाचली. ही गोष्ट सोमशेखरने विद्याधरला स्पष्ट सांगितली. तर असे वाटते की, विद्याधरने ती गोष्ट समजून घेतली नाही. ह्या कारणांमुळे भविष्यात व्यापारावर भयंकर नुकसान होण्याची शक्यता आहे. विद्याधरने केवळ आपल्या अज्ञानानेच ती अंगठी सोमशेखरच्या हातात काढून दिली नां? या शंकाचे समाधान कारक उत्तर माहीत असूनही तू दिले नाहीस तर परीणाम माहीतच आहे तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायांवर लोळू लागतील.

ह्यावर विक्रमादित्य म्हणाला– "विद्याधरने हौसेखातर पोवळे बसवलेली अंगठी करून घेतली होती. तो त्यावेळी हे जाणत नव्हता की, कित्येक लोक अंधविश्वास ठेवतात की, कोणत्या रत्नानी कोणता परीणाम होतो. परंतु त्या रत्नांमध्ये कोणत्यातरी अलौकिक शक्ति असतात व त्या माणसावर होऊ शकतात. असा विश्वास विद्याधरच्या मित्राने त्याच्यामधे निर्माण केला. समुद्रामध्ये वादळ उठणे हे स्वाभाविक आहे. त्यामुळे त्यावेळेस समुद्रात असणारे जहाज वादळात सांपडून बुडणे शक्य आहे. काही जहाजे वादळ वाऱ्याने आपोआप किनाऱ्याला जाऊन पण लागतात.

परंतु सोमशेखर एक समजुतदार सोनार होता. तो एक गोष्ट छान जाणून होता की, अंगठीत बसवलेल्या रत्नाच्या प्रभावानेच त्याच्यावर विश्वास ठेऊन अनेक लोक येतात. त्याने आपल्या चालाखीने विद्याधरवर आपला विश्वास बसवला हे सांगून की, तुझी तीन जहाजे तर ह्या अंगठीच्या प्रभावानेचं वांचली ह्याकडे त्या सोनाराचा स्वार्थीपणाचा पत्ता लागतो. त्यांने पुढे असे सांगूनही निळेच्या ऐवजी दुसरा खडा दिला असता की, भविष्य काळात ह्या खड्याच्या प्रभावाने तू भिकारी होऊ शकशील खरे तर ह्या गोष्टीचा विश्वास विद्याधरचा मित्र ह्याने पोवळयाची अंगठी पहात म्हटले म्हणून त्याचा त्याच्यावर विश्वास बसू लागला. व अंधविश्वासावर तो जगू लागला. त्याचा आत्मविश्वास नाहीसा होऊ लागला.

जर अशा तऱ्हेने आत्मविश्वास घालवून अंधविश्वासावर जगू लागलो तर, अनेक अनर्थांना बळी पडावे लागले. हे जाणून त्याने हातातील अंगठी काढून सोमशेखरच्या हातात देऊन टाकली. परंतु त्याने हे आपल्या अज्ञानाने केले नाही."

अशा तऱ्हेने राजाचे मौन भंग होताच वेताळ प्रेतासह नाहिसा झाला आणि झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला. (कल्पित)

व्यवहार कुशलता

भद्रशील नावाचे गुरूजी गोष्टी सांगणारे गावोगांवी हिंडून सत्य व धर्म इत्यादिंचा सरळ साध्या भाषेत अर्थ सांगून ठिकठिकाणी फिरत असत. त्यांच्या बरोबर त्यांचे कंकण व लोहक नावाचे दोन शिष्य सुद्धा होते. म्हातारपणामुळे गुरूजी नेहमी आजारी पडत. अशा वेळेस त्यांच्याकडून गोष्टी सांगण्याचे काम होत नसे. म्हणून ते कंकणला गोष्टी सांगण्याचे काम सोपवत.

त्यामुळे ही गोष्ट लोहकच्या मनांत नेहमी खटकत् असे. त्याला त्याच्या गुरूनी एकदा सुद्धा गोष्ट सांगण्यास सांगितले नाही.

तेव्हां एकदा लोहकने भद्रशिलना विचारले–"गुरूजी ! तुम्ही मला जनतेसमोर धर्मशास्त्रा संबधी ज्ञान देण्याची एकदा सुद्धां संधी दिली नाहीत. म्हणजे ह्याचा अर्थ असा होतो की, धर्मशास्त्रा संबधी माझे ज्ञान अपूर्ण आहे. होय नां? किंवा आपल्या सेवेत् माझ्याकडून काही कमी केले जाते. किंवा कंकण व माझ्यातील आपल्या मनांत काही भेदभाव असावा कृपा करून सांगा. म्हणजे माझी चुक मला सुधारता येईल.

भद्रशिल मंद हसत म्हणाले–"तुला धर्मशास्त्रा संबधी खूप ज्ञान आहे परंतु खरी गोष्ट अशी आहे की, तुला कंकण पेक्षा थोडे जास्तच ज्ञान प्राप्त आहे."

गुरूंच्या तोंडी आपले कौतुक ऐकून लोहकला खूप आनंद झाला. भद्रशिल थोडे थांबत म्हणाले–"सर्व साधारण जनतेच्या मनांमध्यें रूजण्या लायक अशा सुलभ शैलीचे धर्मशास्त्र संबधी ज्ञान प्राप्त करून दिले पाहिजे. नाहीतर ते त्याचा उलट अर्थ करून आपल्या इच्छे विरुद्ध काहीही करू शकतील. माझ्या विचाराने तर तू एक भाषणकार्यच नाही तर त्यापेक्षा जास्त एक प्रवक्ता व व्याखाता बनून लोकप्रिय होशील."

लोहक खिन्न होत म्हणाला–"आचार्य ! मला एकदा सुद्धा संधी न देता माझ्याबद्दल आपण अशी कल्पना केलीत. ह्याचेच मी दुर्भाग्य समजतो."

भद्रशिल थोडा थांबत म्हणाला–"ठिक आहे ! तुझ्या मनांमध्ये गैरसमज उत्पन्न झाला आहे. तेव्हां तो दूर करण्याकरीता मी एक संधी तुला देतो. आज रात्री मला सिरपुरच्या शंकराच्या देवळात व्याख्यान द्यावयाचे आहे. माझ्या जागी तू भाषण कर त्याकरीता तू तयार हो."

गुरूनी सांगितलेले ऐकून लोहक अतिशय प्रसन्न झाला. त्या दिवशी रात्री शिवालयात सर्व ग्रामवासियांच्या समोर उभे राहून त्याने भाषण द्यावयास सुरवात केली. सर्वात प्रथम त्याने–"धनमूलमिदजगत्" नावाच्या सुत्रावर अनेक उदाहरणे देऊन विवेचन केले.

त्याने असे सांगितले जिवन जगायला धन हेच एक मुख्य असत नाही. ह्याच्या समर्थना करीता त्याने अनेक उदाहरणे दिली. एक तास निघून गेला. तरी त्याचे भाषण चालूच होते भद्रशिलच नाही तर बाकी सारी जनता सुद्धा त्याच्या संभाषणाने उबून गेली.

थोडया वेळाने लोहक क्षणभर थांबला व लोकांना उद्देशुन म्हणाला–"आता पर्यंत मी काय सांगितले ते तुम्हांला समजले असेलच की, फक्त धन असुन आपण सगळयाच गोष्टी विकत घेऊ शकत नाही."

"होय होय आम्हाला छान समजले!" असे म्हणून लोहकने आपले भाषण थांबवावे ह्या दृष्टीने सर्वजण उभे रहात टाळया वाजवू लागले.

परंतु लोहकने तिकडे दुर्लक्ष करीत जास्तच दुप्पट उत्साहाने आपले भाषण देणे सुरू केले. काय आपण धन देऊन आनंद विकत घेऊ शकतो? मैत्रीची व प्रेमाची किंमत लावू शकतो?" नंतर त्याने पुढच्या ओळीत बसलेल्या एका मुलाला जवळ बोलावले व म्हटले–"बाळा, जर तुला मी एक शंभर रूपये दिले व तुझ्या आई वडीलाची तुच्छता कर सांगितले तर तू काय तसे करशिल?"

तो प्रश्न विचारताच तो मुलगा आश्चर्य-चकित झाला व बावचळल्या सारखा इकडे तिकडे पाहू लागला. एवढयात त्याच्या शेजारी बसलेला माणूस उठून उभा रहात म्हणाला–"मला जर माझ्या मामाचा तिरस्कार करावयास सांगितलात तर काही कठीण काम होणार नाही. तर त्या बद्दल तुम्ही मला किती पैसे द्याल?"

सर्व लोक फिदी फिदी हसू लागले. एक एक करून उठून जाऊ लागले.

भद्रशिल त्याच्या खांद्यावर थांपटत म्हणाले–"तुला आता तरी समजले नां! कि अद्यापपर्यंत भाषण देण्याची संधी तुला कां नाही दिली?" तू तर जास्तच ज्ञान ग्रहण केले आहेस. हि गोष्ट खरी आहे. परंतु तुझा व्यवहार लोकांना कटांळवाणा होता. मी तुझ्या व्यवहाराच्या बाबतीत जो अंदाज लावला होता तो बरोबर होता. चुक नव्हता?"

लोहक गुरूनां कोणतेच उत्तर देऊ शकला नाही. त्याने मुकाटयाने मान हलविली ह्यानंतर त्याने फिरून कधीही भाषण देण्याचे नांव काढले नाही.

हसण्याचे रहस्य

भोजपुरी व गजपुरी हि एकमेकानां लागून असलेली राज्ये होती. दोन, चार पिढयांपासून त्या दोन्ही राज्यात वैर निर्माण झाले होते. परंतु दोन्ही राज्ये आर्थिक व सैनिक दृष्टीने समान शक्तिशाली होती.

हळूहळू गजपुरी राज्य सैनिकांच्या दृष्टीने दुबळे होऊ लागले. त्यावेळी गजपुरीवर राजा चंद्रसेन राज्य करीत होता. त्यानी भोजपुरीकडून होण्याऱ्या लढाईच्या संकटाचा विचार केला.

भोजपुरीचा राजा शिवसेन ह्याला एक विवाह योग्य मुलगा होता. गजपुरीच्या राजा चंद्रसेनला रत्नमंजरी नावाची सुंदर कन्या होती. राजा चंद्रसेनने विचार केला की, आपल्या मुलीचा शिवसेन राजाच्या मुलाबरोबर विवाह लावून दिला तर हे संकट टळण्यास मदत होईल.

अशा प्रकारे विचार करून राजा चंद्रसेनने आपल्या दूताकरवी असा संदेश पाठविला की, माझ्या मुलीकरीता मी आपल्यामुलाशी संबध जोडत आहे. परंतु त्यापुर्वीच शिवसेनचा मुलगा प्रसन्न ह्याने रत्नमंजीरीच्यां अनुपम सौंदर्याविषयी बरेच ऐकले होते व त्याला मनापासून तिच्याशीच विवाह व्हावा असे वाटत होते. हि गोष्ट समजताच प्रसन्नच्या वडीलांनी रत्नमंजीरीच्या वडीलांना आपला होकार कळविला.

विवाहपूर्व साऱ्या गोष्टी बोलण्यासाठी त्यांनी राजा चंद्रसेनला आपल्या राज्यात निमंत्रित केले. व त्याला मेजवानी देण्याची जय्यत तयारी केली. त्या मेजवानीला त्याने चंद्रसेन बरोबर त्याची बायको जयन्तीदेवी व मुलगी रत्नमंजीरी हिलापण बोलावले. भोजनात दासदासीं अनेक

पदार्थ वाढीत होत्या. त्याच वेळेस एक मालती नावाची दासी वाढता वाढता हंसत सुटली. ते हसणे पाहून सर्वजण विस्मयाने बघू लागले. प्रत्येक व्यक्तिच्या पाठीमागे हसण्याचे एकच कारण होते.

शिवसेनराजाने आपल्या बायकोजवळ असे घोषीत केले होते कि, चद्रसेन राजाने आपल्याला हुंडा व भेट म्हणून काय काय गोष्टी दिल्या पाहिजेत. त्यामुळे हे कारण असावे म्हणून ती हसली असावी की "आपल्या राजाकडे इतकी धनदौलत संपत्ती असून सुद्धा हा इतका लोभी कां?"

शिवसेन राज्याच्या बायकोला वेगळेच हसण्याचे कारण वाटले म्हणन तीने मनातील गोष्ट इतर बायकांपासून गुप्त राखली.

चंद्रसेनला तिच्या हसण्याचे वेगळेच कारण वाटले त्याला वाटले तीला आपण लढाईत पराजित होऊ ह्यामुळे आपण मुलीचा संबध जोडला असावा असे समजून हसू आले असावे तसे वाटून त्याचा चेहरा कोमेजून गेला.

चंद्रसेनची बायको नेहमी डोक्याला कलप लावीत असे, आज गडबडीत ती लावायचा विसरली त्यामुळेच दासी हसली असेल असे तिला वाटले.

रत्नमंजीरीला वाटले व तिने तिव्र कटाक्षाने प्रसन्नकडे पाहिले बहुतेक ह्या-कारणामुळेच दासी हसली असावी असा तिचा समज झाला. हे समजूत ती आश्चर्य करू लागली व मान खाली घातली.

आता प्रसन्नच्या आश्चर्याचे कारण वेगळेच होते. तो राजकुमारीशी एकांतात बोलण्याकरीता संधी पहात होता. व आपल्या एका मित्राकरवी तो निरोप तिला पाठवणार होता. ते समजून तर ती दासी हसली नसेल ना? अशा विचाराने तो आश्चर्यचकीत झाला.

राजा शिवसेनचा मंत्री सुघर्म अत्यंत चाणाक्ष होता. त्याने एक गोष्ट जाणली की, जे जे भोजन करीत होते, त्याच्यात नक्कीच काहीतरी बदल झाला असावा. त्याने विचार केला की, दासीच्या हसण्याचे कारण प्रत्येकजण आपापल्या मनांने अर्थ लावून मन व्याकुल करून घेत आहेत.

थोड्यावेळाने भोजन संपले. सुधर्मने मालतीला आपल्याजवळ बोलावून विचारले—"पंक्तीमध्ये तू इतकी जोर-जोरात कां हसत सुटलीस ह्याचे खरे काय कारण आहे?"

सर्वांनी अशा तऱ्हेनें रागारागाने पाहिले की, आपल्या कारणामुळेच मालतीला हंसू आले असावे. परंतु मालती ते कारण सांगायला कांकू करू लागली.

ह्यावर सुधर्मने समजावत म्हटले—"ऐक, मालती, तुझ्या हसण्याचे अनेक अर्थ लावून हे प्रत्येक जण दु:खी होत आहेत. मी तर असा विचार करत होतो की, तू तुझ्याबाबतीतच काहीतरी विचार मनांत आणून हंसली असावीस. कारण आम्हांला सर्वांना पाहून एक साधारण दासीला हसण्याची हिम्मतच व्हायची नाही. त्यामुळे तुला तुझ्या हसण्याचे कारण सांगितलेच पाहिजे."

ह्यावर मालती लज्जीत होत म्हणाली—"माझे पती अगदी विसरभोळे आहेत मी त्यांना किती दिवसांपासून सांगत आहे की, मला कोणत्यातरी नविन तऱ्हेच्या बांगड्या आणा. परंतु ते रोजच विसरतात. त्यामुळे आज पुन्हां मी त्याना त्या गोष्टीची आठवण करून दिली. व माझी जुनी एक बांगडी त्याच्या हातात घातली की ते विसरू नयेत. परंतु नेहमी प्रमाणेच ते विसरून गेलें व हातातल्या बांगडीनिशीच अंतपुरात आपल्या पहाऱ्यावर आले. ते पाहून मला हंसू आवरले नाही व मी हसत सुटले" असे उत्तर देत मालतीने पहारेकरी मल्लवर्मांकडे कटाक्ष टाकला.

मल्लवर्माच्या हातातल्या बांगडीकडे पाहून मालतीच्या हसण्याचे कारण सर्वांना समजले. अशा तऱ्हेने सर्वांचे शंकानिरसन झाले. व सर्वांना आपल्या शंका आठवून जोरजोरात हसायला येऊ लागले.

विश्वासघातकी

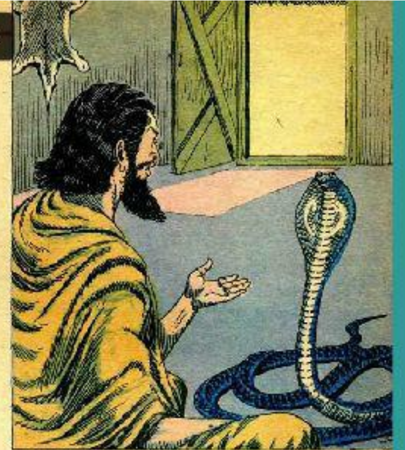
ब्रह्मदत्त काशी येथे राज्य करीत असता, बोधिसत्वांनी गरूडांच्या राजाच्या रूपे जन्म धारण केला. त्यावेळी पांचशे व्यापारी दुसऱ्या देशांत व्यापार करण्याच्या हेतूने जहाजात बसून निघाले. परंतु मध्यसमुद्रांत त्यांची बोट बुडाली. त्यातील एकच माणुस वांचला बाकीच्या सर्व लोकांना माशांनी खाऊन टाकले. जो माणुस वाचला तो तरंगत समुद्राच्या कांठावर बसलेल्या करंबिया नावाच्या किनाऱ्याला लागला. व तेथील गावांत भीक मागून आपले पोट भरू लागला. व आपला निर्वाह करू लागला.

त्याच्यावर दया येऊन गावातील लोकांनी त्याला अनेक वस्तु देऊ केल्या. परंतु त्या वस्तु घेण्यास तो नकार देऊन म्हणाला–"हे सर्व मला कशाला! मला तर फक्त खाणे व कपडा पाहिजे." ह्यावर लोकांनी विचार केला. "अरेरे, हा कोणी महान तपस्वी नाहीतर साधू दिसतो आहे! म्हणून त्यांनी त्याला पर्णकुटी बांधून दिली. व त्याला त्यात राहून तपश्चर्या करावयास सांगितली.

त्या पर्णकुटीत राहून त्यांनी आपले नाव करंबिया महामुनी असे धारण केले. व जनतेच्या मनात आपल्या बद्दल आदरभाव प्राप्त केला. त्याची ही लोकप्रियता ऐकून राजा सुद्धा त्या महामुनीच्या दर्शनाला आला. अशा प्रकारे करंबियाची मैत्री प्राप्त करणाऱ्यामध्ये सर्पांचा राजा पंडरक आणि गरुडांचा राजा बोधिसत्व दोघेही होते.

एक दिवस गरुडांच्या राजाने येऊन मुनीना नमस्कार केला. व त्याच्या समोर बसत म्हणाला–"स्वामी, आमच्या गरूड व सर्पांच्या मध्ये जेव्हां भांडणे होतात तेव्हां सर्पांच्या ऐवजी गरूडच जास्त मरण पावतात. ह्याचा अर्थ असा होतो की, गरूडांना सर्प पकडण्याची कला माहीत नसावी. तेव्हां आमची एकच विनंती आहे की, आपण सर्पांच्याकडून ते रहस्य जाणून आम्हाला सांगण्याची कृपा करावी."

करंबियाने गरूडराजाचे म्हणणे मान्य केले. तेव्हां गरूडराजा संतुष्ट होऊन तेथून निघून गेला. नंतर जेव्हां सर्पराज करंबियाला भेटायला आला तेव्हां त्याने त्याला विचारले–"सर्पराज, मी असे ऐकले, गरुड जेव्हां तुम्हांला पकडतात. तेव्हां तेच अधिक संख्येने मरण पावतात. मग ह्याचे काय कारण आहे? हे रहस्य मला सांग?"

ह्यावर सर्पराज म्हणाला–"स्वामी, ह्यांत एक गुपित आहे. मी जर तुम्हांला ते सांगितले तर, मी आमच्या जातीतला द्रोह करणारा होऊन भूत बनेने. व आमच्या जातीच्या विनाशास कारण होईन. त्यामुळे कृपाकरून मला हे सांगण्याबद्दल जास्त जोर करू नका."

"काय तू माझ्यावर शंका करतोस कां? मी तुझ्याकडून ते रहस्य काढून घेऊन गरुडराजाला सांगेन म्हणून ह्याचे कारण हेच नां? असे कधीही होणार नाही. मी केवळ कुतुहल म्हणून तुला विचारतो आहे. जरी हे मला तू सांगितलेस तर तुझ्या जातीवर कोणतीही आपत्ती कोसळणार नाही. तुझ्यावर संकट येणार नाही." करंबिया म्हणाला.

सर्पराजने त्याला ते रहस्य सांगण्याचे वचन दिले व तो तेथून निघून गेला. दुसऱ्या दिवशी जेव्हां परत सर्पराज करंबियांला भेटायला आला. तेव्हां त्यांनी त्या गोष्टीची आठवण करून दिली. तेव्हां सर्पराज गप्प राहिला. जेव्हां तिसऱ्या वेळेस सर्पराज त्यांना भेटावयास आला तेव्हां त्यांनी सर्पराजला विचारले–"मी, तुला तिसऱ्यावेळीही तोच प्रश्न विचारतो तू ती गोष्ट काय ती कां नाही सांगितलेस?"

सर्पराज संकोचाने म्हणाला-"महानुभाव, मला ह्याची भीती वाटते की, तुम्ही ते रहस्य जाणून दुसऱ्यांना सांगाल!"

"मी तुला वचन देतो. मी कोणालाही हे रहस्य सांगणार नाही." करंबियाने आश्वासन देत म्हटले. त्यानंतर सर्पराजाने ते रहस्य करंबियाला सांगत म्हटले– "आम्ही मोठ मोठे दगड गिळून आमचे शरीर जड बनवून पडून रहातो. गरूड जेव्हां आमच्यावर हल्ला करतात. तेव्हां तोंड उघडून आम्ही त्यांच्याबरोबर लढतो. गरूड आमचे तोंड पकडून आम्हांला उचलून उडू लागतात. आमच्या भारी वजनाने त्यांच्या अंगातले त्राण नाहीसे होते. व ते खाली पडून मरून जातात. जर कां? ते मूर्ख गरूड आमचे डोके न धरता त्याबद्दल शेपटी धरून हवेत उडायला लागले तर आम्ही गिळलेले सर्व दगड तोंडांवाटे बाहेर पडतील व आमचे शरीर हलके होऊन जाईल. व अशा तऱ्हेने गरूड आम्हाला सहजतेने उठून घेऊन जाऊ शकतील. हेच आमचे रहस्य आहे.

सर्पराज निघून गेल्यानंतर गरूडराजने करंबियाला विचारले–" महात्मा, काय तुम्ही सर्पराजचे रहस्य विचारलेत कां? ह्यावर करंबियाने सर्पाचे रहस्य गरूडाला सांगितले.

" सर्पराजाने आपल्या जातीबद्दल भयंकर अन्याय केला आहे. आपल्या जातीचा सर्वनाश त्याने उघडा केला आहे ते रहस्य सांगितले आहे. मी आताच जाऊन त्याला पकडतो." असे म्हणत गरूडराजने पंख फडफडवत जाऊन सर्पाची शेपटी पकडली व उंच उडाला.

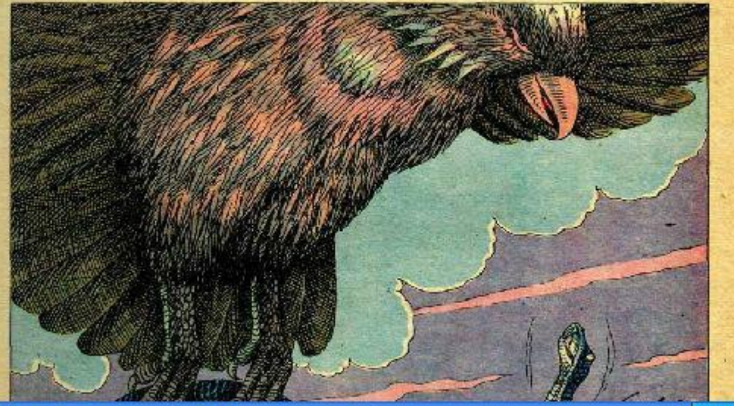
तोंड उलटे लटकत असल्यामुळे सर्पाच्या तोंडांतील सर्व दगड खाली पडले व चिंतेच्या स्वरात काकुळतीला येऊन म्हणाला–" अरेरे, शेवटी विनाशास मीच कारण झालो. त्या धोकेबाज, दुष्टाला महामुनी समजून मी सारे गुपित सांगितले."

ह्यावर गरूडराज म्हणाला–" अरे मुर्खा, तू आपले रहस्य सांगून त्या कपटी संन्याशावर कशाला उखडतोस? मरण हे अटळ आहे. परंतु मानवाचा मुख्य धर्म म्हणजे विवेक आहे. तुझ्या दुर्गतीचे कारण मी नाही. किंवा तो संन्यासीही नाही. परंतु तुझा मुर्खपणा आहे. प्रत्येक मानव-प्राण्यांला त्यांच्या आईवडीलांपेक्षा जास्त प्रेम कुणाचे नसते. अशा आईवडीलांना तू आपले रहस्य सांगणे बरोबर नाही अनेक भाऊ व मित्र असतात. सुंदर बायको असू शकते परंतु त्या सर्वांपासून हे रहस्य दूर ठेवणारा माणूसच शत्रूला दूर ठेऊ शकतो.

" महात्मन् मला आपला उपदेश समजला. आई आपल्या मुलावर जितके प्रेम व वात्सल्य दाखवते. तेवढेच तुम्ही माझ्यावर दाखविलेत." असे सर्पराजा गरूडराजाला म्हणाला.

मुले तिन प्रकारची असतात–"एक शिष्य, सांभाळलेली मुले व स्वतःची मुले. तू माझा शिष्य बनला आहेस. म्हणजे माझा मुलगाच झाला आहेस. म्हणून मी तुला जीवदान देतो. असे म्हणून गरुडाने सर्पाला जमीनीवर उतरवले. व आपल्या पंजातून मुक्त केले

ह्यानंतर सर्प नागलोकांत निघून गेला. गरूडराजाने आपल्या वस्तीत जाऊन गरूडांना म्हटले मी सर्पराज पंडरकाला आपला मित्र बनवले आहे. परंतु मी ह्याची परिक्षा घ्यावी असे म्हणतो. तो

माझ्याबद्दल कोणता आदर भाव ठेवतो." असे म्हणत तो नागलोकात गेला व गरूडराजने आपले पंख फडफडवून तेथे वादळ निर्माण केले. तेवढ्यात सर्पराजाने भराभर दगड गिळले व पडून राहून आपली शेवटी अंगाखाली लपवून फणाकाढून फुंत्कारू लागला.

त्यावर गरूडराज म्हणाला–"सर्पराज हे तू काय करीत आहेस? आपण तर मैत्रि केली आहे नां! आणि तू तर मला मारायला तयार झालास?"

सर्पराज म्हणाला–"मित्रा, विवेकशिल व्यक्ति कोणावरही विश्वास करत नाही. आणि तू तर कालपर्यंत माझा शत्रू होतास. तेव्हां मी कसा विश्वास करू?"

गरूडराज हंसत म्हणाला–"तू माझा धडा मलाच शिकवतोस? चल तर, आपण जाऊन त्या भोंदू संन्याशाला भेटू."

ह्यानंतर ते दोघे त्या करंबियाकडे जाऊन पोहोचले व सर्पराजने करंबियाला विचारले–"मी तुझी वेषभुषा पाहून तुला महान तपस्वी समजलो व माझे गुपित तुला सांगितले. ते रहस्य तू गरूडराजला सांगून माझ्याशी विश्वासघात केलास?"

"मी हे काम अज्ञानानी केले नाही. तुम्ही दोघे माझे मित्र आहात. परंतु त्याहून गरूडराजावर माझे प्रेम जास्त आहे: म्हणून मी त्याला तुझे रहस्य सांगितले." करंबिया म्हणाला.

"छी: छी:, अरे दुष्टा! तू तर सर्वस्व त्याग केले म्हणतोस. तरीपण तुझे मन पक्षपात व शत्रुभाव ठेवतेच नां? तू कसला मुनी म्हणूवून घेतोस. तू असाच सर्व जगाला धोका देत आहेस नां? ह्या अपराधा करीता तुझ्या डोक्याचे तर तुकडे तुकडे होऊन पडतील. तुझा सर्वनाश होईल. अशा तऱ्हेने करंबियाला सर्पराजाने शाप दिला.

मग काय! दुसऱ्याक्षणी करंबियाचे डोके फुटले. त्याच्या खालची धरणी दुंभगली व अशा तऱ्हेने तो संन्याशी सरळ नरकात गेला.

आपल्या नद्या :

नर्मदा

नर्मदा नदीच्या संबधी एक पुराण कथा आहे. मैकाल पर्वत प्रदेश हा निसर्ग सौदर्याचे उगम स्थान आहे. तिथे मानव वस्ती नाही. परंतु देव यक्ष तिथे जात. प्रत्येक ऋतुत तेथे नविन नैसर्गिक शोभा पहावयास मिळे.

असेच एकदा शंकर तेथे गेले असता तेथील निसंग सौदर्यावर लुब्ध झाले. व तेथेच ध्यानधारणेत मग्न झाले कित्येक वर्षे उलटली परंतु शंकर तेथून हालले नाहीत. शंकराची ती दिव्य तेजमुर्ती पाहून निसंग देवता त्यांच्यावर मुग्ध झाली.

परमात्मा शंकर ह्यांच्यापासुन एका अद्‌भुत् दिव्य तेजातुन एका सुंदर कन्येने रूप धारण केले. तिने शंकराला नमस्कार केला. व प्रार्थना करीत म्हटले–"बाबा, मला सतत माझ्या मनाप्रमाणे आनंदाने रहाण्याचा वर द्या!"

" तथास्तु " म्हणत शंकराने आशिवाद दिला. व तिचे (कोमलांगी) नर्मदा हे नामकरण केले. तेव्हांपासुन ती अनेक फुलापानांनी भरलेल्या पहाडांवर वनदेवी व वारेप्यालेल्या वावटळी सारखी स्वेच्छापूर्वक आनंदाने वागडू लागली.

हरीणे, मोर, ससे अन्य प्राणी तिचे मित्र बनले. त्यांच्या बरोबर ती लपंडाव खेळू लागली. व स्वता:चे जिवन आनंदाने घालवू लागली. तिच्या नाचण्याने पर्वत प्रदेशांची शोभा द्विगुणीत झाली.

त्या प्रदेशात येणारे देव-देवता तिला पाहून तिच्या सौंदर्यावर मुग्ध झाले. ती जेव्हां इतर व प्राण्यां बरोबर खेळे तेव्हां ते लपून तिचा खेळ पहात. ती जिकडे जाई तिकडे ते तिचा पाठलाग करत. व तिची ठेहळणी करीत.

थोडे दिवस उलटले. आता त्या देवगणांना तिच्याशी मैत्री केल्यावाचून रहावेनासे झाले. तिच्याकडे ते जास्तच आर्कषित होऊ लागले. परंतु त्यातील कोणाही बरोबर मैत्री करणे. अगर त्यातील कोणाबरोबर तरी विवाह करणे. नर्मदेला अजिबात आवडले नाही. तिने नेहमी करताच स्वेच्छेने आपले आयुष्य घालविण्याचा निश्चय केला.

देव आता तिचा पिच्छा पुरवू लागले. परंतु ती नेहमी त्यांनां दूर ठेवू लागली. ते तिचा पाठलाग करीत ती एका डोंगरावरून दुसऱ्या डोंगरावर जाऊन लपे. व त्यांच्या तावडीतून सुटे.

असे करता काही दिवसांनी नर्मदा एका पर्वताच्या शिखरावर चढली. देवानी विचार केला की, तिला तेथे पकडणे सोपे. तिथून तिला कुठेही जाता येणार नाही. असे समजूत ते अति उत्साहाने पर्वत शिखरावर चढू लागले. नर्मदाने एकदाच त्याच्याकडे पाहिले व पर्वताच्या दुसऱ्या बाजूला पहात एक क्षण निश्चल उभी राहीली.

दुसऱ्याक्षणात एका झऱ्याचे रूप घेऊन ती पर्वतावरून खाली वाहू लागली. देव असहाय्य होऊन इकडे तिकडे पाहू लागले. नर्मदा ही नर्मदा नदीच्या रूपाने बदलून पहाडात दऱ्याखोऱ्यात पार करीत शेवटी ब्रोच जवळ समुद्राला जाऊन मिळाली नर्मदा नदी मध्यप्रदेश, महाराष्ट्र व गुजराथ ह्या देशातून वहात जाते.

प्राचीन काळापासून नर्मदा ही अत्यंत पवित्र नदी मानली जाते. त्या नदीच्या कांठी अनेक ऋषि मुनिनी तपश्चर्या केल्या. भक्त लोक ह्या नदीला प्रदक्षिणा करतात म्हणजे नर्मदा नदीचे जन्मस्थान अमरकंटकच्या एका बांधापासून ब्रोच पर्यंत यात्रा करतात व तेथून नदी पार करून दुसऱ्या बांधापासून परत अमरकंटक पर्यंत परत येतात.

अमरकंटकच्या जवळ नर्मदादेवीचे देऊळ आहे. हजारो संख्येने लोक देवीच्या दर्शना करीता देवळात येत जात असतात. अशा प्रकारे ते एक महत्वाचे तिर्थक्षेत्र मानले जाते.

वसुली

पेठगावांत लक्ष्मीपती नावाचा सावकार रहात होता. तो एक नंबरचा कंजुस मारवाडी होता. गावांत त्याचा विषय जेव्हां निघत असे तेव्हां गावकरी त्याला कंजुस लक्ष्मीपतीच संबोधत.

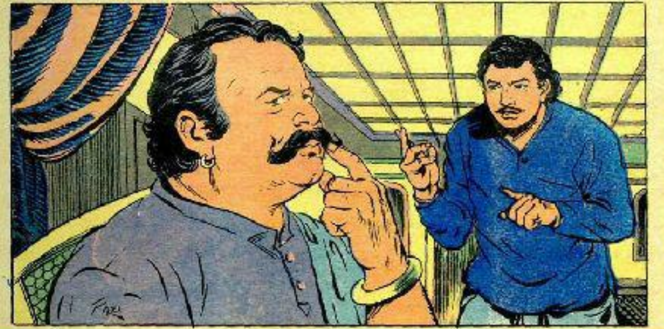
एकदा सर्व गावकऱ्यांनी गावांत एक धर्मशाला बांधण्याची योजना आंखली व वर्गणी गोळा करू लागले. सर्वांना एकच विचार पडला की, लक्ष्मीपती कडून पैसा कसा मिळवावा.

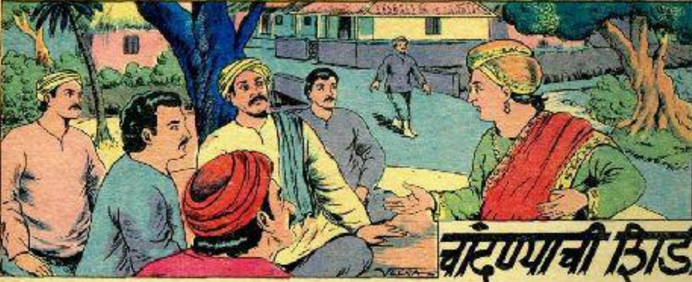
त्या गावांत नुकताच स्थाईक झालेला एक भूपती नावाचा तरुण रहात होता. तो मोठा हुषार व बोलण्यात पटाईत होता. कोणतीही गोष्ट करून घेण्याबाबतीत त्याची ख्याती होती. त्यामुळे गावकरी त्याला कार्यकर्ता म्हणत.

एक दिवस भूपती गावांतील दोन तरुणांना बरोबर घेऊन लक्ष्मीपतीच्या घरी गेला. व सविस्तर माहिती सांगून वर्गणी मागितली. लक्ष्मीपतीने आश्चर्याने त्याच्याकडे पहात म्हटले– "वर्गणी पाहिजे ? आणि ती सुद्धा माझ्याकडून ? अरे, आजपर्यंत मी कुणालाही एक पैसा वर्गणी दिली नाही. तुझ्यापेक्षा पुष्कळ शहाणे माझ्या घरी आले परंतु सर्व रिकाम्या हातांनी परत गेले!"

ते ऐकून किंचीत हसत भूपती म्हणाला–"महाशय, मी त्या लोकांसारखा मूर्ख नाही. मला सर्व गावकरी कार्यकर्ता म्हणतात. समोरच्या माणसात थोडी तरी बुद्धीमत्ता व समजुतदारपणा असेल तरच मी त्याच्याकडे वर्गणी मागतो."

"मग काय, लक्ष्मीपतीला झकत वर्गणी देणे भाग पडले."

चांदण्याची शिडी

विजयनगरावर कृष्णदेवराय याचा राज्य-कारभार होता. त्यावेळी एक लुटारू नेहमी राज्यातील एकेका घरी चोरी करीत असे राजाने त्याला पकडण्याचे अनेक उपाय योजले परंतु त्याचा काही फायदा झाला नाही.

राजाच्या दरबारात तेनाली राम् नावाचा एक कवी होता. त्याच्या मनात त्या चोराला पकडण्याची इच्छा उत्पन्न झाली. तो गावातल्या प्रत्येक चौकात जाऊन एकच गोष्ट बोलू लागला–"कोणास ठावूक मला अशी भीती वाटते की, तो चोर माझे घर केव्हां लुटून नेईल. माझ्या घरी तर खूप मौल्यवान संपत्ती ठेवलेली आहे.

कानोकानी ही बातमी चोराला सुद्धा समजली की, तेनाली रामच्या घरात भरपुर संपत्ती आहे. तेनाली रामला सुद्धा तेच पाहिजे होते की, ही गोष्ट ऐकून चोर आपल्या घरी चोरी करावयास येईल व त्याला आपण युक्तिने पकडू शकू. चोर जेव्हां आपल्या घरी येईल तेव्हां काय काय करावयाचे व कसे बोलावयाचे. त्या गोष्टी त्याने आपल्या बायकोला समजावून सांगितल्या.

शेवटी एके दिवशी तेनाली रामच्या घरात चोर घुसला. त्याच्या येण्याकरीता तेनाली रोज जागरण करीत होता. त्याने आपल्या घराच्या छतावर चोराच्या चालण्याचा आवाज ऐकला व तावडतोब आपल्या बायकोला इशारा केला.

दुसऱ्या क्षणी तेनाली रामच्या बायकोने उच्च स्वरात बोलणे सुरू केले–"अहो, मला तर खूप भीती वाटते चोर आपल्या घरी येणार नाही नां?

"अग, जा ग चोरानी आपली संपत्ती नेली तर त्याच्या चौपट तुझ्याकडे आणून टाकीन." तेनाली म्हणाला.

"मी पण रोज तुम्हांला विचारीन म्हणते पण विसरूनच जाते अहो, ती संपत्ती तुम्ही कोठून घेऊन येता? तेनालीच्या बायकोने विचारले.

"अग, अग, जरा हळू बोलनां! मी सुद्धा हे सर्व धन चोरूनच आणतो."

"कुठे हो चोरी करता?" बायकोने विचारले.

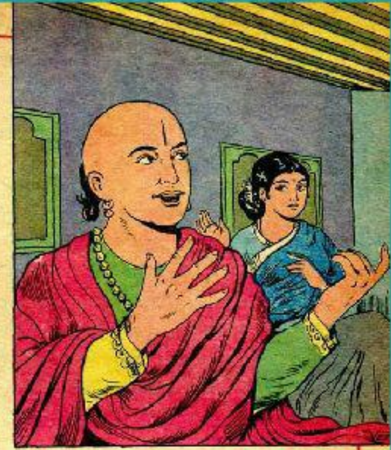
त्याच्याशी तुला काय करायचे?. जास्त बडबड करू नकोस मुकाटयाने झोप पाहू! तेनाली म्हणाला.

"मला खरी गोष्ट काय ती सांगा! तरच मला झोप येईल नाहीतर चोरी करतांना तुम्हांला कोणी पकडले तर?" बायको म्हणाली.

"अग, साक्षात ब्रह्मदेव समोर येऊन उभा राहीला तरी मला पकडू शकणार नाही मी एक मंत्र शिकलो आहे."

"सांगा ना कोणता मंत्र?" बायको म्हणाली.

तेनाली आपल्या बायकोला दरडावीत म्हणाला–"तू तर शनीसारखी मला पिडतेस सांगतो थांब तुला ते रहस्य. राजमहालात जो खजिना आहे नां! त्यात दहा हात उंच धनांचा ढिग रचलेला आहे. त्याच्या छताच्या थोडयाशा खाली एक माणूस घुसून जाईल एवढा एक छोटा

झरोका आहे. माहीत आहे कां? चांदण्या रात्री मी खजिन्याच्या खोलीतल्या छतावर चढतो व चांदण्याचा प्रकाश झरोक्यातून खजिन्यात जाईल ह्याची वाट पहात रहातो चांदण्याचा प्रकाश आत शिरला की लगेच मी ॐ भ्रुत, ॐ भ्रुत, ॐ भ्रुत म्हणत मंत्राचा जप करतो. तो मंत्र म्हणताच चांदण्याची किरणे माझ्या हातात दोरी सारखी येतात. तेव्हां त्याचा आधार घेऊन मी खजिन्याच्या आत उतरतो नंतर एका गाठोड्यात बरेच धन गोळा करतो व परत किरणांच्या दोरीच्या शिडीने बाहेर येतो व छतावर चढतो. त्यामुळे ब्रह्मदेव रुद्रदेवाला सुद्धा समजू

शकत नाही. की खजित्यातली चोरी कशी होते. अशा प्रकारे मी रोज थोडे धन चोरून घेऊन येतो. त्यामुळे मला कोणी पकडू शकले नाही."

"आहो! अशी गंमत आहे काय? असे म्हणत तेनालीच्या बायकोने संतोष व्यक्त केला." व डोळयांतून अश्रु आणण्याचे खोटे नाटक केले.

त्या नवरा-बायकोंच्यात झालेल्या गप्पा त्या चोराने ऐकल्या आता त्याच्या मनांत तेनालीच्या घरी चोरी करावयाची इच्छा झाली नाही. त्याने निश्चय केला की, आता लुटायचा तर राजमहालातील खजिनाच.

दुसऱ्या दिवशी पायऱ्या चढून तो राजमहालातील खजिन्याच्या खोलीच्या छतावर चढाला. तेनाली रामने सांगितल्या सारखा तेथे झरोका होता. तो जमिनी-पासून दहा हात उंच होता. चोराने पण चांदण्याची किरणे झरोक्यातून आत जायची वाट पाहू लागला. व किरणे आत जाता क्षणीच त्याने ॐ भूत, ॐ भूत, ॐ भूत, असे तिनदा म्हटले व मंत्र म्हणत त्याने झरोवयातून पाय खाली सोडले व किरणांना धरण्याकरीता हात लांब केले व हातात आली समजून खाली उडी टाकली.

परंतु त्याच्या हातात हवे शिवाय काय आले. वरून पडाण्यामुळे मात्र दोन्ही हातांना चांगला मार बसला. दुसऱ्या दिवशी राजाच्या खजिनदारांनी खजिन्याची दारे उघडली तेव्हां न हालण्याच्या स्थितीत चोर त्यांच्या नजरेस पडला. अशा तऱ्हेने चोर सहज त्यांच्यां हातात सांपडला चोरानी लूटलेला सारा माल सुद्धा मिळाला.

ह्यानंतर तेनाली रामने राजदरबारात जाऊन चोराला पकडण्या करीता केलेली युक्ति सविस्तर राजाला सांगितली ते ऐकूनच राजदरबारातील लोक पोट धरून हसत सुटले.

चोराला पकडून देण्याच्या कामगीरी-बद्दल श्री कृष्णदेवरायने तेनाली रामला एक मोठे इनाम दिले.

फुकटचे काम

एका गावात धनगुप्त नावाचा मोडक्या वस्तु विकणारा दुकानदार रहात होता. तो कोणतेही काम असुदे व्यवहारी दृष्टीने करत असे. परंतु तो असे सांगत फिरत असे की, मी फुकटचे काम कधी करत नाही. .

धनगुप्तच्या शेजारी गंगानाथ नावाचा एक माणुस रहात होता. त्याच्या मनात एक उत्सुकता होती की, धनगुप्तला पैसा घेतल्याशिवाय एखादे काम करताना पहावे. परतु खूप दिवस उलटले त्याची ती इच्छा पुर्ण झाली नाही. शेवटी गंगानाथला ऊबग आला. धनगुप्तच्या जवळून कोणतही काम फुकट करून घ्यायचा त्याने चंगच बांधला. व त्याने त्याच्याकडे जाऊन एक सुई मागितली. धनगुप्तने ताबडतोब दिली. गंगानाथने आपला फाटका सदरा शिवला व ती सुई त्याने लगेच परत केली.

गंगानाथला संतोष वाटला की, त्याने धनगुप्तकडून फुकटचे काम करून घेतले. आणखी थोड्या दिवसांनी त्याने हातोडी मागितली. व दोन दिवसांनी परत केली. ह्याखेपस धनगुप्त गप्प बसला. काही एक बोलला नाही.

गंगानाथला रहावले नाही. तो कळवळा दर्शवित म्हणाला–".मी तुझ्याकडून फुकटच्या दोन वस्तू नेल्या. काहीही किंमत न देता?"

धनगुप्त हसत म्हणाला–"मी फुकटचे काम स्वप्नात सुद्धा करून घेत नाही."

"मी तुझी सुई घेतली. त्याला जो दोरा शिल्लक राहीला होता. त्याने मी माझे धोतर शिवून घेतले." धनगुप्ताने उत्तर दिले.

"मग हातेडीचा काय मामला आहे?" त्याची मुठ ढिली झाली होती. तेवढ्यात ती हातोडी तू मागितलीस." धनगुप्त म्हणाला.

तेव्हांच गंगानाथला आठवले कि आपण जेव्हा खुंटी ठोकायला गेलो. तेव्हां तो दांडा निसटून आला व पडला. आपण तो परत चांगला ठोकून दिला होता.

विलक्षण युक्ति

हसन नगरातील सीमे जवळ असलेल्या गावातील काही लोक दुपारचे अंमळ झाडाच्या सावलीत गप्पाटप्पा करीत होते. तेवढ्यात एक मध्यमवयीत गृहस्थ त्यांच्याजवळ आला. तो कोणी नवखा वाटत होता. त्याच्या अंगावरचे कपडे फाटके व मळके दिसत होते. तो असे डोके हलवत चालत होता की, दुरून पहाणाऱ्याला तो कोणी वेडा आहे की काय असेच वाटले असते.

त्या अभ्यागताने झाडाखाली बसलेल्या सर्व लोकांचे चेहरे निरखी तत्यांने विचारले– "सुखा बरोबर दुःख हे येतेच. व विजया बरोबर पराजय पण होतोच!"

ग्रामवासियांनी त्या नवख्या माणसाला विचारले–"सांगा! तुम्हांला काय म्हणायचे आहे?"

मी मला आलेल्या अनुभवाचा जो साक्षात्कार पाहिला तोच तुम्हां लोकांना सांगणार आहे. असे म्हणत सर्वांना एकत्र करीत तो ती गोष्ट ऐकवू लागला.

मी किल्ल्यातील दरवाजा पैकी एका दारावरील पहारेकरी असतांना एका चांदण्यारात्री दाराला खेटून बसून पेंगत होतो. तेव्हां एका कोमल हाताचा स्पर्श माझ्या खांद्याला झाला. मी खाडकन् डोळे उघडून पाहिले. तो समोर एक सुंदर गौरवर्णी स्त्री हसत उभी होती.

मी त्या तरुणीला विचारले. "तू कोण आहेस? ह्या अशा अर्ध्यारात्री तुझे इथे काय काम आहे?"

त्या स्त्रीने माझ्या कोणत्याच प्रश्नाचे उत्तर दिले नाही. उलट काही चांदीचे रुपये माझ्या हातात देत हसत सुटली.

मी तिला म्हटले–"मी कोणी लांचखाऊ माणुस नाही."

"ही लांच नाही, लांच म्हणजे वाईट कामाकरीता दिला गेलेला पैसा. मी आत्ता तुला ह्याकरीता पैसे देत आहे की, मला एका चांगल्या कामात तुझी मदत हवी आहे." ती स्त्री म्हणाली.

"ते चांगले काम कोणते आहे?" त्याने विचारले.

दोन अलग झालेल्या मैत्रिणींना एकत्र आणण्याचे काम. काय हे काम चांगले नाही कां? नगरातील काजीची मुलगी व मी. आम्ही दोघी सख्या मैत्रिणी आहोत. परंतु काय झाले कळत नाही. काजीला आमचे दोघींचे भेटणे आवडत नाही. त्यामुळे काजीची मुलगी माझ्या विरहाने तडफडत आहे. आजची रात्र काजीच्या घरात रहाण्याकरीता तू मला मदत केली पाहिजेस.

"हे कसे शक्य आहे?" मी आश्चर्य करीत म्हणालो.

तू जर मनांपासून मदत द्यायची तयारी केलीस तर कोणतीही गोष्ट कठीण नाही. असे म्हणत त्या स्त्रीने मी काय काय करायचे ते स्पष्ट सांगितले.

मी त्या स्त्रीला घेऊन काजीच्या घरी पोहोचलो. व दरवाजा खड्खड्वला काजीनेच येऊन दरवाजा उघडला. त्यावर मी त्याला म्हटले–"महाशय, ही स्त्री दुसऱ्या गावातली रहाणारी आहे. ही इथे एका

नातेवाईकाला भेटायला आली होती. परंतु तीच्या जवळचा पत्ता हरवला. आपल्या घराच्या गल्लीत मी हिला रडतांना पाहिले. मी ह्या स्त्रीच्या वडीलांना ओळखतो. एक प्रतिष्ठीत व चांगल्या घराण्यातली आहे. हिच्या अंगावर बरेच सोन्याचे दागीने पण आहेत. म्हणून आजची रात्र तुमच्या घरी रहाण्याची परवानगी करून द्या."

काजी न्यायाध्यक्ष असल्यामुळे त्याने माझे म्हणणे नाकारले नाही व त्या स्त्रीला त्यांनी रहावयास सांगितले.

त्या रात्री पहाऱ्याचे काम पूर्ण करून पहाटे मी माझ्या घरी परत गेलो. परंतु

थोडया वेळाने माझ्या दारावर कोणीतरी ठक्ठक् केले. उघडून पाहिले तर शिपायी दार ठोठावत धमक्या घालत होते.

मी रागाने दार उघडून धमक्या देण्याचे कारण विचारले. तेव्हां शिपायांनी कोतवालानीं बोलावले असल्याचे सांगितले. मी त्यांच्या बरोबर कोतवालाकडे गेलो.

तेथे कोतवाला बरोबर काजीसुद्धा बसलेला दिसला. काजीने मला पाहून संतापाने ओरडत विचारले–"अरे दुष्टा! तुझी ती दुष्ट मैत्रिण कोठे आहे?"

हे ऐकताच मला आश्चर्याचा धक्का बसला. त्यानंतर मला समजले की, ज्या स्त्रीला काजीने आश्रय दिला होता. ती बाई रात्री काजीकडचे सर्व दागदागिने धनदौलत घेऊन पसार झाली होती.

"अरे, लुबाडचा चोरा तुझे मरण आता नक्कीच जवळ आले आहे." असे म्हणत काजी भडकून गेला.

मी भीतीने थरथर कांपू लागलो. व म्हणालो–"सरकार, कायद्या प्रमाणे गुन्हेगाराला आपण निर्दोष आहोत हे सिद्ध करण्याकरीता व त्यामुळे जे काही नुकसान झाले ते भरण्याकरीता तीन दिवसांचा अवधी दिला जातो. त्यामुळे मला सुद्धा तीन दिवसांची अवधी द्या.

माझी विनंती कोतवाला बरोबर काजीने सुद्धा मान्य केली. मी त्या बाईच्या शोधार्थ दोन दिवस नगरात फिरून घालवले. पण ती बाई काही मिळू शकली नाही. आता मला भीती वाटू लागली.

परंतु तिसऱ्या दिवशी रात्री एका दुकानाच्या खिडकीत त्या बाईचा चेहरा मला परत दिसला. मला पहाताच ती हसू लागली. व तिने मला जवळ येण्याचा इशारा केला. मी तिच्याजवळ धावतच दांतओठखात रागाने जात म्हणालो–"अग चांडाळणी, आता माझ्या तावडीत आलीस. आता पाहू कुठे पळून जातेस ते.

ती जराही विचलीत झाली नाही. व जरा धिटाईनेच पुढे येत हसत म्हणाली–"मी तुझ्या हाती सांपडले नाही. परंतु कोणताही उपाय न करता तुलाच माझ्या तावडीत सांपडवले बघ."

"तुला माहीत आहे कां? तुझ्यामुळे मी कोणत्या संकटात सापडलो आहे ते?"

आज तुझ्यामुळे मी किती त्रास सहन केला. ते तुला तरी माहीत आहे कां?" त्या स्त्रीने उलट उत्तर करीत म्हटले.

"माझ्यामुळे तुला कष्ट पडले? ते कसे? मला सांग तरी?" मी विचारले.

ती मंदहास्य करीत. क्षण-दोनक्षण गप्प बसली नंतर म्हणाली–"तू पण किती भोळा आहेस! तुला माहीत आहे मी खिडकीतून वाकून किती वेळ वाट पहात होते. मला माहीतच होते की, तू ह्या वाटेने केव्हांना केव्हांतरी जाशिलच.

तू फालतू बडबड करू नकोस, माझ्या मदतीमुळे तू काजीच्या घरात पोहोचलीस. आणि तू त्याचे सर्व घर लुटलेस. आता तुला माझ्याशी काय काम आहे? मी धमकावणीच्या सुरात तिला विचारले.

काजीने जो अन्यायपुर्वक पैसा मिळविला आहे. तोच तर मी चोरला आहे. ही गोष्ट तर खरी आहे. माहीत आहे? मी हे काम कां केले? बघ, मी अशा आशेने हे काम केले की, ह्यानंतर आपण दोघे लग्न करून आयुष्य आरामात घालवू." असे म्हणत

तिने एक कपाट उघडले. त्यात सोन्याचे दागिने व त्याच बरोबर बराच पैसा अडका रचून ठेवलेला दाखवला.

मी विस्फारित नजरेने धन पहातच राहिलो, व म्हणालो आता तरी मी संकटात सांपडलो आहे. माझ्यावर असा आरोप लावला आहे की, काजीच्या घरात जी चोरी झाली त्यात माझा पण हात आहे."

"अच्छा हेच नां! घाबरू नकोस! मी एक युक्ति शोधून काढली आहे. त्यामुळे आपण असे सिद्ध करू की, खरे पाहिले तर काजीच गुन्हेगार आहे." असे म्हणत तिने ती योजना त्याला सांगितली.

तो उपाय ऐकून आम्ही दोघे पोट धरून हसू लागलो. त्यानंतर मी कोतवालाच्याकडे गेलो. व म्हणालो–"हुजुर, मला असा संशय आहे की, ती स्त्री आता सुद्धा काजीच्याच घरात आहे. मी इकडे तिकडे हिंडून ती खात्री पक्की करून घेतली. आता माझा त्या दोन्हीवरून नक्कीच विश्वास बसला आहे मी काजीच्या घराची झडती घ्यावी म्हणतो.

ह्यानंतर कोतवाल व मी काजीच्या घरी पोहोचलो आमचे म्हणणे ऐकून काजीला आश्चर्याबरोबर संताप आला. तरीही त्याने घराची झडती घेण्याची परवानगी दिली.

मी काजीच्या सर्व खोल्यांची पहाणी करीत करीत अशा एका कोठडीमध्ये पोह्रोचलो की, तेथे मोठ मोठ्या लाकडाच्या पेट्या रचून ठेवल्या होत्या. त्या पेट्यांच्या पाठीमागून तिची वस्त्रे बाहेर काढीत मी काजीला दरडावत म्हटले–"अहो महाशय, त्या बाईने जी वस्त्रे अंगावर घातली होती तिचा रंग कोणता सांगू शकाल कां?"

"मला असे वाटते....ती पिवळी रंगाची वस्त्रे घालून आली होती" काजी म्हणाला.

दुसऱ्या क्षणार्धात मी पेटाऱ्यांपाठीमागून त्या बाईने जी वस्त्रे घातली होती ती बाहेर काढली. त्याचा रंग सुद्धा पिवळाच होता. त्यावर बरेच रक्त सांडलेले होते.

ते पाहूनच कोतवाल व काजी आश्चर्यविमुढ झाले. दोन क्षण शांतता पसरली. कोतवालाने आपला घसा खाकरून साफ करत म्हटले–"तुम्ही त्या बाईचा खून कां केलात?"

"खून! काय त्या बाईला मी मारून टाकले? असे म्हणत काजी पांढरा फटक झाला व बेशुद्ध पडला.

कोतवालाला काजीवर दया आली. तो काजीची सांत्वना करीत म्हणाला–"तुम्ही घाबरू नका! हा खून तुमच्या घरातील दुसऱ्या कोणीतरी व्यक्तिने केलेला असावा. मी आपल्यावर थोडा विश्वास करतो. आपल्यावर न्यायालयाची काही आफत येणार नाही. जे काही झाले ते सर्व विसरुन जा. नंतर ते माझ्याकडे वळत मला विनंती करीत म्हणाले–"ऐक, ही गोष्ट या कानांची त्या कानांला समजणार नाही ह्याचे वचन दे!"

"हुजुर, मी आपल्या आज्ञेचे पालन जरूर करेन." मी आत्मसंतोषाने उत्तर देत म्हणालो.

ह्या गोष्टीनंतर मी कोतवालाच्या बरोबर काजीच्या घरातून बाहेर पडलो. मनांतल्या मनांत आनंद करीत त्या बाईच्या घरी पोहोचलो. मी त्या बाईची चलाख बुद्धी व समजुदार पणापाहून थक्कच झालो. तीने तर एक काजीचे घर लुबाडले होते व वर आपला खून झाल्याची खूणपण सोडून आली होती.

मी खोलीशी पोहोचलो पण पहातो तर दाराला कुलूप. मी खूप वेळ वाट पहात बसलो. शेवटी कंटाळून उठलो. व शेजारच्या घरच्या मालकाला विचारले की ती मालकीण कुठे गेली?"

"काय म्हणालात! त्या घराची ती मालकीण आहे? हे घर तर कित्येक दिवसांपासून उजाड पडले आहे. परंतु एक गोष्ट खरी आहे. की, दोन तिन दिवस एक बाई इथे रहात होती. ती आजच खोली रिकामी करून कुठेतरी निघून गेली" शेजारी म्हणाला.

ह्यानंतर मी एका भटक्या सारखा इकडे तिकडे शोधत राहिलो.

अशा प्रकारे आपली कहाणी संपवून झाडाखाली बसलेल्या लोकांना त्यांनी विचारले–"त्या धूर्त बाईला काजीचे घर लुटण्याकरीता मी मदत केली. प्रतिष्ठा पूर्वक जिवन घालवण्याऱ्या काजीची अब्रू माझ्यामुळे धुळीला मिळाली. ह्या गोष्टीचे एकच कारण म्हणजे माझा मुर्खपणा असा माणुस एक साधारण मानव म्हणुन जगण्याला काय लायकीचा तुम्हीच सर्वजण सांगा?"

गावकऱ्यांना माझ्या बद्दल सहानभुती निर्माण झाली. त्या लोकांनी त्यांच्या बरोबर झाडाच्या सावलीत बसण्याकरीता मला विनंती केली.

खरे रहस्य

गोपीनाथ व दिनानाथ हे दोघे शिवापुरीचे व्यापारी होते. त्या दोघांचे सामान जहाजातून विदेशांत पाठवून विकले जाई. एकदा ते सर्व माल विकून टाकून जेव्हां शिवापुरीला येत होते. तेव्हां दिनानाथ गोपीनाथला आपल्या जवळचे दोन हिरे दाखवत म्हणाला– "मी माझ्या आयुष्यात प्रथमच बरेच पैसे जमवून हे दोन हिरे खरेदी केले आहेत. परंतु मला आता चांचेगिरी लोकांची भीती वाटत आहे."

गोपीनाथने त्याला एक उपाय सांगितला की, ते दोन हिरे त्याने आपल्या धोतराच्या टोकाला गुंडाळून कमरेला खोचून ठेवावे. त्याने तसे कले. दुसऱ्या दिवशी त्यांच्या जहाजाला डांकूनी घेरले व त्यांना पकडले. डांकूच्या सरदाराने दरडावत त्या दोघांना म्हटले–" तुम्ही फुकट आपले प्राण घालवून बसाल. तुमच्या जवळ ज्या कांही मौल्यवान वस्तु असतील त्या माझ्या हातात द्या."

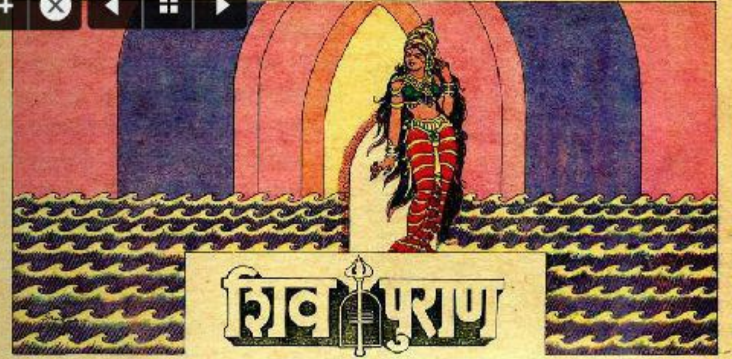
त्यावर गोपीनाथ व दिनानाथने विदेशांत वस्तु खरेदी केल्या होत्या त्या दिल्या.

"तुम्ही सर्व वस्तु दिल्यात कां आणखी काही लपवून ठेवले आहेत?" असे म्हणत तो डाकू पुढे येऊ लागला. तेवढ्यांत गोपीनाथ दिनानाथला उद्देशून म्हणाला–"अरे बाबा, प्राणांपेक्षा आपल्याला धनाचे कां महत्व जास्त आहे? ते दोन हिरे पण देऊन टाक नां."

ह्यावर दिनानाथने धोतरात बांधून ठेवलेले हिरे काढून त्या डांकूच्या हातात देऊन टाकले. डाकू गेल्यानंतर दिनानाथ अतिशय रागाने गोपीनाथला म्हणाला–"मित्रा, मी मनांत सुद्धा कल्पना केली नव्हती की, तु असा माझा विश्वासघात करशील!"

गोपीनाथने शांतपणे आपल्या कमरेला खोचलेली चामड्याची बंद चंची उघडली व ती दाखवत दिनानाथला म्हटले–"ह्यात तुझ्या हिऱ्यापेक्षा कित्येक पटिने जास्त किमतीचे वीस हिरे आहेत. तू चार हिरे घे. मी डांकूच्या सरदाराला असे कां म्हणालो हे रहस्य तुला माहीत नाही जर कां मी तसे म्हणालो नसतो तर तुझ्या वस्त्रांबरोबर माझीही झडती त्यांनी केली असती व सारे हिरे लुबाडले असते."

सृष्टीच्या प्रारंभापूर्वी सर्व विश्व जलमय होते. पदार्थरहित शुन्य असल्यामुळे सवर्त्र अंधःकार असतांना पाण्यातून एक महान ज्योति उद्भवली आणि हळूहळू ती ज्योतिर्लिंगात परिवर्तित झाली. तोच तेजपुंज परमेश्वर शिव होय. त्या ज्योतिर्लिंगाच्या अर्ध्यां भागातून महाशक्ति जन्मली. त्या महाशक्तिलाच प्रकृति किंवा महामाया म्हणतात.

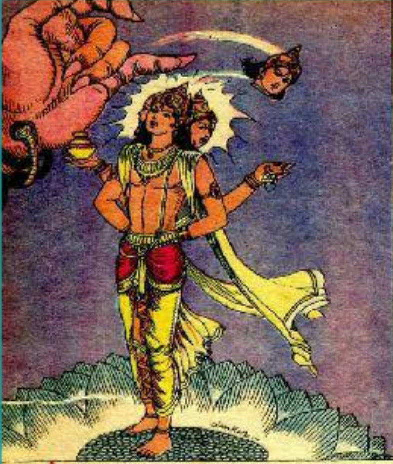
कालक्रमाने परमेश्वर व परमेश्वरी दोघांनी विष्णूची सृष्टी केली विष्णूच्या नाभीतून एक मोठे कमळ उदभवले. ते अनेक योजने वाढत गेले. त्या कमळातून पंचमुखी ब्रह्मदेव जन्मला. ब्रह्मदेवाबरोबरच सरस्वतीपण जन्मली.

ब्रह्मादेवाला सर्व विश्व जलमय दिसले म्हणून त्याच्या मनात, त्याचा जन्म ज्या कमळातून झाला. त्या महापद्माचा शोध लावण्याची इच्छा उत्पन्न झाली. तेव्हां ब्रह्मदेव उर्ध्वं व अधः लोकांचे भ्रमण करीत महापद्माच्या गर्भस्थानी पोचला. त्याने ओंकाराचा जप केला आणि त्यामुळे विष्णु प्रगट झाला. ब्रह्मदेवाने विष्णुला विचारले–" आपण कोण? आणि येथे येण्याचे कारण काय?"

सृष्टी प्रारंभ करण्यासाठी मी आपल्या नाभिकमळातून तुझी सृष्टी केली माझे नाव विष्णु! विष्णु म्हणाला.

ब्रह्मादेवाचा अहंकार जागृत झाला. तो म्हणाला–"तुझा हा गर्व तू सोड नाहीतर

१. दक्ष यज्ञ

माझ्याशी युद्धास तयार हो! मी स्वयंभू आहे या सृष्टीचा कर्ता आहे!" माझे म्हणणे मान्य कर.

ते ऐकून विष्णु ध्यानमग्न झाला. शंकर ज्वालालिंग रूप घेऊन ब्रह्मदेव व विष्णु यांच्या मध्ये प्रगट झाला. विष्णु ब्रह्मदेवाला म्हणाला–" या ज्वालालिंगाचा आदि अंत जो सांगू शकेल तोच मोठा ठरेल" ब्रह्मदेवाने ती अट मान्य केली. परंतु दोघे हार मानून आपापल्या स्थानी निघून गेले आणि शंकराचे ध्यान करू न त्यात मग्न झाले.

शंकर प्रगट होऊन ब्रह्मदेवाला म्हणाला- "तू पंच महाभूतांनी युक्त विश्वाची सृष्टी करण्यासाठी विष्णूच्या नाभीकमलातून जन्मला आहेस तू सृष्टीचा प्रारंभ कर." असे शिवाने त्याला सांगितले.

ब्रह्मदेवाने शंकराला पाहून विचारले– "तू कोण? माझ्या सारखीच तुला पांच मुखे आहेत ही कशी काय? मी सृष्टीकर्ता आहे म्हणून मला पांच मुखे आहेत ही गोष्ट सहज लक्षात येते. तुला कशी त्याचे काय कारण!"

ब्रह्मदेवाची ती गर्वोक्ती ऐकून शंकराने रूद्रावतार धारण केला. आणि आपल्या डाव्या हाताच्या करंगळीच्या नखाचा तलवारीसारखा उपयोग करून ब्रह्मदेवाचे पांच डोक्यांपैकी एक डोके छाटून टाकले. तेव्हां ब्रह्मदेवाचा गर्व परिहार झाला. त्याने कळवळत हात जोडून स्वतःच्या संरक्षणाच्या करीता प्रार्थना केली. व विनवणी केली.

शंकर शांत रूप धारण करीत ब्रह्मदेवाला म्हणाला–" ब्रह्मदेवा! सृष्टी करण्यासाठी तू आणि तुझ्या सृष्टीचे रक्षण करण्यासाठी विष्णू निर्मिले गेले आहांत. मी लय करणारा शिव रूद्र आणि ईश नावाने ओळखला जाईन. तुम्हीं ज्वालालिंगाची पार्थिव लिंग किंवा शिवलिंग या नावाने पूजा करा" असे सांगून शंकर ज्वालालिंगात विलीन झाला.

त्यानंतर ब्रह्मदेव व विष्णू वेद इत्यादि घेऊन पद्मासन घालून ध्यान लावून बसले व तोंडाने ओंकाराचा जप करू लागले. तेव्हां पाण्यावर पडून एक अंडे ब्रह्मदेवाकडे प्रवाहाबरोबर वहात आले त्यावेळी त्या अंड्यातून 'ओम' स्वर प्रस्फुटित झाला. तो स्वर ज्या मार्गाने आला होता. त्याच मार्गाने ब्रह्मदेवाने त्या अंड्यात प्रवेश केला. आत घनांधकार होता. ब्रह्मदेव तेथे आपला देह सोडून चर्तुमुख रूप घेऊन पुन्हा जन्मला. ब्रह्मदेव त्या अंड्यातून बाहेर आला. तेव्हां ते अंडे दोन भागात विभक्त झाले. त्यातला खालचा भाग पृथ्वी रूपानी व वरचा भाग आकाश रूपे बदलला. व सर्व पाणी वाळून गेले. व आकाश व पृथ्वी असे दोन वेगवेगळे भाग झाले.

ते दृश्य पाहून ब्रह्मदेवाला अतिशय अत्यानंद झाला. त्याने संपूर्ण पृथ्वीवर चराचर सृष्टीचा निर्माण करण्यास आरंभ केला. ब्रह्मदेवांनी सर्वांत प्रथम सनकसनंदन इत्यादींची सृष्टी केली. त्यांच्या मनात पुढे सृष्टी चालू ठेवण्याची अजिबात इच्छा नव्हती, म्हणून ते शंकराचे ध्यान करून तपश्चर्या करू लागले. ते पाहून ब्रह्मदेवाच्या डोळ्यातून अश्रु वाहू लागले. त्याच्या डोळ्यातून जी टिपे पृथ्वीवर

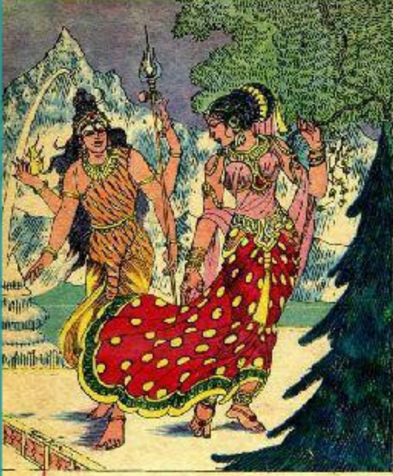

पडली त्या अश्रुतून तेज:पुंज शिवाचा जन्म झाला. शिवाचा जन्म झाला. शिवाचा वर्ण गौर होता. त्याच्या तेजाचा प्रकाश चर्तुदिक पसरला. तेव्हां ब्रह्मदेवाने त्याला विचारले–" कोण तू?" तुझा निर्माण कसा झाला?

शंकर म्हणाला–" मी शिव रुद्र आहे!"

तेव्हां विष्णू प्रगट होऊन म्हणाला– "हे ब्रह्मदेवा! तू सृष्टी करतोस, मी त्याचे भरण पोषण करतो. आणि सृष्टीचा लय करणारा हा परमेश्वर शिव रूपे अवतरला आहे."

त्यानंतर तिघांकरीता तिन ठिकाणे निर्माण झाली. ती अशी ब्रह्मदेवासाठी

सत्यलोक निर्माण झाले विष्णूसाठी वैकुंठाची योजना केली गेली व शिवासाठी कैलास अशी निवास स्थाने ठरली. प्रत्येकजण आपापल्या निवास स्थानी निघून गेले. तेथे जाऊन निश्चिंतपणे राहू लागले. ब्रह्मदेव सत्यलोकी गेला. आपल्या मदती साठी त्याने मरीचि, कश्यप, दक्ष, गौतम, वसिष्ठ कर्दम इत्यादिक नऊ उपब्रह्मदेवांची सृष्टी केली. त्यात दक्षाला चौसष्ट मुली झाल्या. त्यापैकी दहा कन्यां बरोबर कश्यपाने विवाह केला. आणि त्यांची अपत्ये वाढली. अदितीच्या पोटी इंद्रादिक देव जन्मले. दितीच्या पोटी दैत्य जन्मले. विनताच्या पोटी गरूड व अनूर यांनी जन्म घेतला. कद्रुच्या पोटी सर्पांनी जन्म घेतला आणि स्वसच्या पोटी यक्षादि राक्षस जन्मले. अशातऱ्हेने कश्यपांच्या बायकाना अनेक अपत्ये झाली.

शंकराच्या बरोबर विवाह करण्याच्या हेतूने महेश्वरी दक्षाच्या पोटी सती नामक कन्येच्या रूपाने जन्मली. त्यांच्या विवाह प्रसंगी ब्रह्मदेव, विष्णु इंद्रादिक देव उपस्थित होण्यासाठी आले. आणि त्यांनी शिव व सती यांचे स्तोत्रगान सुरू केले. अतिथी सत्कार करण्यासाठी नंदी व कालभैरव यांची नेमणूक करण्यात आली. ते सतीबरोबर कैलासात जाऊन सुखपूर्वक राहू लागले.

असाच आणखी काही काळ लोटला. कित्येक थोरामोठ्यांनी प्रयाग येथे मोठा यज्ञ करण्याचे ठरविले. ब्रह्मा, विष्णु व इंद्रादिक देव इतर लोकांचे निवासी सर्वांना निमंत्रण करून यज्ञारंभ करण्यात आला.

यज्ञासाठी येणाऱ्या अतिथींची रहाण्याची यथोचित व्यवस्था करण्यात आली आणि त्यांना त्यांच्या दर्जाप्रमाणे बसण्यास आसने देण्यात आली. सर्व यथास्थान बसून मग्न होऊन तन्मयतेने यज्ञ समारंभ पहात होते. त्याच वेळी दक्ष आपल्या शिष्यासह आला. सर्व उपस्थितांनी उभे राहून दक्षाचे स्वागत केले. दक्षाने चारी बाजूला नजर फिरविली. व ब्रह्मदेव व विष्णुचे सादर वंदन केले. परंतु शिव उठून उभा राहिला नाही किंवा काही विचारपुस केली नाही. त्याला त्याचा भयंकर राग आला. त्यावर दक्ष म्हणाला–"तुम्ही सर्वांनी सामोरे येऊन माझा सत्कार केलात पण शंकराने जावई असून विचार पूस सुद्धा केली नाही. जाणून बुजून माझा अपमान केला. मोठ्याचा आदर कसा करावा हे देखील त्याला कळत नाही." असे सांगून दक्ष आपल्या शिष्यासह यज्ञ मंडपातून रागावून निघून जाऊ लागला.

तेव्हां ब्रह्मदेव, विष्णु इत्यादिकांनी दक्षाला थांबवून त्याला समजावून सांगितले– "शिव हा परमेश्वराचा अवतार आहे. त्याचा तू आदर केला पाहिजेस. त्याचा निरादार किंवा निंदा करता कामा नये" परंतु दक्षाने तिकडे दुर्लक्ष केले.

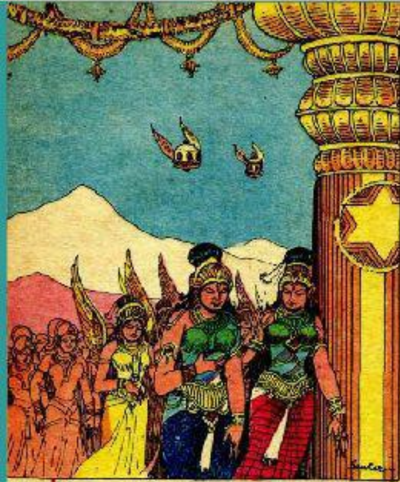
तेव्हां नंदीने दक्षाला शाप दिला– "तुम्ही रुद्राचे अनुयायी वेदांपासून दूर रहाल आणि अंगाला भस्म लावून पांखडी म्हणून गणले जाल." असा रागाने शाप देत निघाला.

त्यानंतर शंकर यज्ञसमाप्तीपर्यंत तेथेच राहिला. व त्याने शिवगणासंह कैलासला प्रस्थान केले.

दक्ष आपल्या भृगु आदिक शिष्यवर्गा-बरोबर आपल्या आश्रमात परतला आणि त्याने वाजपेय नामक यज्ञ आरंभिला. त्याला शंकरावर राग होता. म्हणून त्याने त्या यज्ञात शंकराला हविभाग दिला नाही. व त्याला आमंत्रण पण पाठविले नाही.

तरी देखील यक्षाचा शंकरावरचा राग काही कमी झाला नाही. म्हणून त्याने बृहस्पतीनामक एक महायज्ञ करण्याचा संकल्प केला. आणि त्यासाठी आवश्यक सर्व यज्ञसामुग्री एकत्र करून देव न ऋषिना निमंत्रण केले. अतिथि सत्काराची जबाब-दारी त्याने आपल्या शिष्य मंडळीवर व नातेवाईकांवर टाकली. या यज्ञातही

त्याने शंकराला निमंत्रण पाठविले नाही. अगर त्याला भाग दिला नाही. व बोलावले सुद्धा नाही.

या यज्ञाला विश्वदेव, मरुत, पितृगण गंधर्व अप्सरा, सिद्ध विद्याधर, किन्नर, यक्ष आणि कश्यप अगस्त्य, अत्रि, भृगु मरीची, नारद, पराशर इत्यादि मुनी उपस्थित होते. ब्रह्मदेव व विष्णु शिवाय इतर सर्व देव दक्षाच्या भीतीने उपस्थित होते. त्या सर्वांच्या उतरण्याची व्यवस्था करण्याचे काम दक्षाने विश्वकर्म्याला सांगितले होते.

दक्षाने यज्ञदीक्षा घेऊन यज्ञशालेत पत्नीसह प्रवेश केला. सर्व सभासदांना नमस्कार केला. निमंत्रण न मिळाल्यामुळे शंकर उपस्थित नव्हता. ब्रह्मदेव व विष्णु दोघांनी बोलावले तरी तो आला नाही. अनेक देव आणि मोठे मोठे ऋषि सभेत उपस्थित होते. दधीचि, भृगु मरीचि इत्यादि शिवभक्त पण उपस्थित होते. त्यांनी सभेत चहूंकडे एकदा नजर फिरवून दक्षाला विचारले–"दक्षा तू शंकराला निमंत्रण पाठविले नव्हतेस कां? ते येथे उपस्थित नसण्याचे कारण काय?"

दक्ष म्हणाला–"शंकर कर्मभ्रष्ट झाला आहे. म्हणून मी त्याला निमंत्रण पाठविले नाही. तो अपवित्र, कपालधारी, स्मशान-वासी व प्रेतांचा प्रभु आहे."

शंकराची निंदा ऐकून दधीचि म्हणाला–"दक्षा! तुझाहा यज्ञ यशस्वी होणार नाही. शंकराशिवाय तू हा यज्ञ आरंभ करून स्वत: संकटाला आव्हान केले आहेस." दधीचिच्या तोंडचे ते शब्द ऐकून वामदेव मरीचि गौतम शिलाह वगैरे अनेक ऋषी यज्ञशालेतून निघून गेले ऋषी निघालेले पाहून दक्ष म्हणाला–"हे लोक मूर्ख व पाखंडी आहेत म्हणून इतरांनी त्यांच्याकडे लक्ष न देता माझा यज्ञ पुरा होईपर्यंत उपस्थित रहावे."

सती कैलास पर्वतावर आपल्या पतीच्या सेवेला हजर होती. एकदा ती

आपल्या सखींबरोबर विहार करीत असतांना तिला विमाने दिसली. सतीने ती विमाने कोठे चालली आहेत. याची चवकशी करून यायला आपल्या सखींना सांगितले सखींनी चवकशी करून, विमाने दक्षाने आरंभिलेल्या यज्ञासाठी जात असलेल्या देवादिकांची आहेत असे येऊन सांगितले.

आपल्या पित्याने आरंभिलेल्या यज्ञप्रसंगी आपण देखील पतीसह जावे असे सतीला वाटले. ती शंकराजवळ जाऊन म्हणाली– "माझे वडील यज्ञ करीत आहेत. आपण देखील रुद्रगणांना बरोबर घेऊन यज्ञाला जाऊ या."

ते ऐकून शंकर म्हणाला–"सती! तुझे वडील माझ्यावर रागावले आहेत. त्यांनी आपल्याला निमंत्रण पाठविले नाही. आगंतुकासारखे जाण्यात शहाणपण नाही. आपण गेलो तर आपला अपमान होईल आणि परिणाम सुखाचा होणार नाही.

"तर मग आपण जाऊ नये, मी एकटीच जाते. माझे वडील माझा अपमान कां करतील? मी त्यांना समजावून सांगून आपल्याला निमंत्रण पाठविनंदी वगैरेना माझ्या बरोबर पाठवूनन मला वडिलांकडे पोंचविण्याची व्यवस्था करावी."

"सती! तुझ्या शिवाय मला मुळीच करमणार नाही. तू मला एकटा सोडून पित्याच्या यज्ञाला जात आहेस. तुझा नक्कीच अपमान होणार म्हणून जरा विचार कर" शंकराने पुन्हां सतीची समजूत घालण्याचा प्रयत्न करून पाहिला.

परंतु शंकराने केलेली सूचना सतीच्या लक्षात आली नाही. तिचे आईवडील तिचा अपमान करतील ते तिला खरेच वाटेना.

शंकराने विचार केला. व्हायचे असेल ते होईलच. त्याने रूद्रगणाला बरोबर सोबत पाठवून सतीला दक्षयज्ञ पहावयास पाठविले.

मंत्र-सिद्धि

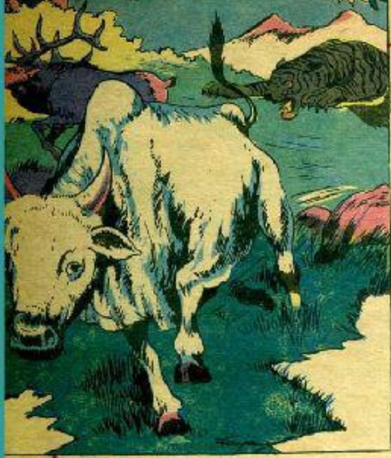
महादेव शास्त्री नांवाचे एक पंडीत पाठशाळा चालवत होते. त्यांच्या त्या पाठशाळेत वृषभ नावाचा एक विद्यार्थी होता. त्याचा स्वभाव अत्यंत उतावळा होता. त्याच्या मनांत एक दिवस असा विचार घोळू लागला की, गुरुकुलातील सर्व विद्यार्थ्यांच्या पेक्षां एका दिवसांच्या आत सर्व शास्त्रांचे ज्ञान संपादन करून येथून निघुन जावे.

गुरूंच्या घरातील माळयावर बरेच जुने पुराणे ताडपत्राचे ग्रंथ पडलेले होते. सर्वांना वाटे की, ते सर्व ग्रंथ मंत्रशास्त्राच्या संबधीच असावेत वृषभच्या मनांत कित्येक वेळा ते ग्रंथ पहाण्याची उत्सुकता व कुतुहल निर्माण झाले होते. परंतु गुरूंनीं त्याला हात लावण्यास मनाई केली होती. त्यामुळे कोणत्याही विद्यार्थीनी ते ग्रंथ पहाण्याचा प्रयत्न केला नाही. परंतु वृषभच्या मनांत ते ग्रंथ वाचण्याची तीव्र इच्छा उत्पन्न झाली.

एकदा महादेवशास्त्री काही कामा करीता राजधानीला जाणार होते. त्यांनी आपण राजधानीहून आठवड्याने परत येण्याबद्दल शिष्यांना सांगितले. व ते राजधानीला निघून गेले.

त्या दिवशी रात्री जेव्हां सर्व विद्यार्थी गाढ निद्रेत होते. ते पाहून वृषभ उठला व घरातील माळयावर चढला. व त्याने गुपचुप एक ताडपत्रीचा ग्रंथ उघडून पाहीला. त्यात एक मंत्र लिहीला होता. तो त्याने वाचला की, जो मनुष्य ह्या मत्राचा जप करेल त्याला आपल्या इच्छानुरूप कोणतेही रूप धारण करता येईल. वृषभने दोन तीन वेळा वाचून तो मंत्र पाठ केला. व अतिशय उत्साहाने माळयावरून खाली आला.

हर्षद बर्वे

वृषभला मनांतल्या मनात इतर विद्यार्थ्यांपेक्षा आपण खूप महाज्ञानी झालो असे वाटू लागले. व त्याचा आनंद गगनात मावेनासा झाला.

दुसऱ्या दिवशी सर्व शिष्य पहाटे उठून समिधा व फुलेफळे गोळा करण्याकरीता जंगलात गेले. तेथे गेल्यावर वृषभ मनावर ताबा ठेवू शकला नाही. त्याने जोरजोरात ओरडून सर्व शिष्यांना एकत्र गोळा केले व त्या सर्वांसमोर आपल्याला कसा एक अद्‌भुत मंत्र येतो ते सांगून त्याचे वर्णन केले. परंतु वृषभच्या बोलण्यावर कोणी विश्वास ठेवला नाही. व त्याची सर्वजण टिंगल व थट्टा करू लागले.

त्यामुळे वृषभला अतिशय राग आला तो घमेंडीत म्हणाला "मी पाहीजे तर हा जप म्हणून कोणतेही रूप घेऊ शकतो."

एका शिष्याने चेष्टेने हसत म्हटले– "मगतर तुझे नाव वृषभ आहे ना! तुझ्या नावाप्रमाणे बैलाचे रूप घे पाहू?"

तेव्हां मागचापुढचा विचार न करता उतावीळपणे त्याने तो मंत्र म्हटला. व बैलाचे रूप धारण केले. ते पाहून सर्व शिष्य विस्मयाने आश्चर्यचकित होऊन पाहू लागले.

तेवढ्यात जंगलात लांबवर वाघाची गर्जना ऐकू आली व एक जनावर त्यांच्या बाजूने पळत येताना दिसले. ते पाहुन सर्व शिष्य घाबरून जवळपासच्या झाडांवर चढून बसले. परंतु बैलाचे रूप धारण केलेल्या वृषभला मात्र चढता आले नाही. त्याने केलेली चुक त्याला समजली. त्याला फक्त मंत्र म्हणून रूप घेता येत होते ते नाहीसे करण्याचा मंत्र मात्र अवगत नव्हता. त्यामुळे त्याला पुन्हां मानव रूप घेता आले नाही.

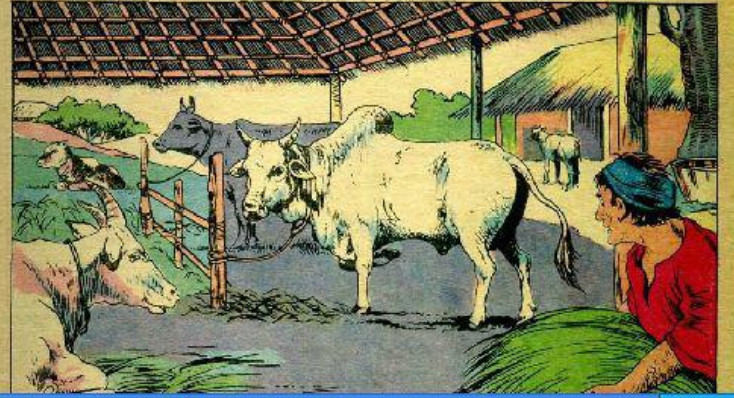
तो आता काय करावे असा विचार करीत असताच त्याच्या पाठीमागून वाघ आला ते पाहून तो जोरजोरात धापा टाकत पळू लागला. व कसाबसा जंगल पार करून गावात जाऊन पोहोचला. तोपर्यंत जेवणाची वेळ झाली होती. खूप दूरवर पळत आल्यामुळे त्याला सडकून भूक लागली होती. त्याला समजून चुकले की, बैलाच्या रूपात असल्यामुळे कोणताही माणुस आपल्याला खाणे देणार नाही. मग आता आपल्या भुकेचे करावयाचे काय? हा प्रश्न त्याच्या समोर पडला.

शेवटी अनिच्छेने तो शेजारी असलेल्या एका ज्वारीच्या शेतात घुसला परंतु त्या शेताच्या राखणदाराने तो घुसताच त्याला पाहीले व काठी घेऊन त्याला मारायला धावला व एक दोन काठ्या त्याला पाठीवर बसल्याच. त्या वेदनेने तो विव्हळत गावांत पळाला.

वृषभच्या पाठीमागचा त्रास तेवढ्यानेच भागला नाही. तो गावात गल्लोगल्ली भटकू लागला. एका ठिकाणी एक प्रचंड सांड त्याला दिसला. तो पहाताच भीतीने तो पळत सुटला सांड त्याचा पाठलाग करू लागला. व हल्ला करून आपले शिंग तो मारणार तेवढ्यात हृत्तीचे बळ आणून वृषभ धूम पळाला व त्याच्या नजरेआड झाला.

त्यानंतर थोड्यावेळाने एका झाडाच्या सावलीत तो दम घेत उभा राहीला. तेव्हां भैरवनाथ नावाच्या एका गुरेपाळणाऱ्याने त्याला पाहिले. तो बैल पहाताच त्याला कळले की, हा बैल आपल्या गावचा नाही. तो कुठून तरी वाट चुकून आलेला दिसतो.

भैरवनाथने हळूहळू वृषभच्या जवळ जाऊन त्याला धरेल व तो त्याला आपल्या

कोंडवाड्यात घेऊन आला. व तेथे एका खुंटाला त्याने त्याला बांधले.

तो दिवसभर भुकेने कासावीस झाला होता. शेवटी नाईलाजाने त्याला गुरांचा चाराच चघळावा लागला. तेव्हां त्याला बैलांचे जीवन म्हणजे केवढा नरकवास आहे हे जाणवले.

दुसऱ्या दिवशी भैरवनाथने आपल्या दुसऱ्या बैलाबरोबर त्याला गाडीला जुंपले परंतु वृषभला दुसऱ्या बैलांबरोबर चालणे कठीण होऊ लागले. वृषभने नामुष्कीलीने चार-पाच दिवस आपल्याला सवय लावण्याचा प्रयत्न केला. परंतु व्यर्थ शेवटी चिडून भैरवने एका नंदीबैलावाल्याला विकून टाकण्याचा विचार केला.

नंदीबैलवाला वृषभला पाहून आनंदीत झाला. व त्याला म्हणाला उद्या येऊन पैसे देऊन त्याच्या नाकात वेसण बांधून घेऊन जाईन.

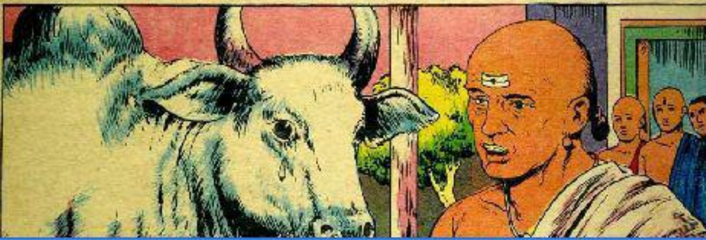
नाकात दोरी शिवण्याची गोष्ट ऐकताच वृषभच्या छातीत धडकी भरली. कारण त्याने प्रत्यक्षात ती क्रिया करताना पाहिले होते. व त्यावेळेस बैल कसा वेदनेने तडफडतो ते ही पाहिले होते.

त्याच रात्री त्यांनी सर्व बळ एकवटून गळ्यातील दोरी तोडली. व पळत पळत सुर्योदयापूर्वी गुरुकुलात येऊन पोहोचला.

त्या वेळेपर्यंत त्याचे गुरू राजधानी मधून परत आलेले होते. व शिष्यांनी त्यांना घडलेला सारा वृत्तांत सांगितला होता. बैल रूपात डोळ्यांतून अखंड अश्रु-धारा वहात असलेल्या वृषभला समोर आलेला पाहून गुरूंना त्याची फार किव आली. त्यांनी कांही मंत्र जपून त्याला पुन्हां मानवरूपात आणले.

वृषभने गद्गद्लेल्या स्वरात रडत सर्व कठीण यातनांचा उल्लेख त्याने आपल्या गुरुंच्या समोर सविस्तर केला.

त्यानंतर पुन्हा चुकूनही त्यांनी मंत्र विद्येची गोष्ट काढली नाही व धाई-गडबड न करता स्वतः:च्या मनावर ताबा ठेऊन संयम ही गोष्ट शिकली.

मोर

पिसारा फुलवून उभा असलेला मोर अवर्णनीय दिसतो. निळ्या हिरव्या, पिवळ्या अशा रंगाचे मिश्रण असलेला पिसाचा चमकणारा मोर नर आपले पंख फडफडवून लोकांना आनंद देतो. परंतु मोराचा आवाज मात्र अत्यंत कठोर असतो.

प्राचिनकाळा पासून आपल्या देशातच नाही तर ग्रीक, चीन इत्यादि देशातून सुद्धा मोराच्या पंखाचे सजावटीच्या कामाकरीता उपयोग करतात प्राचीन ग्रीक लोकांचा असा विश्वास आहे की, आगसी राजकुमारीच्या रक्षणाकरीता हीरादेवीने एक हजार डोळे असलेल्या मोराची निर्मिती केली होती. त्यामुळे ते लोक मोराला हीरापक्षी म्हणूनच संबोधतात. चीनचा राजा अधिकाऱ्याचा सत्कारासाठी मोराची पिसे असलेल्या पंखा भेट म्हणून देतो.

सोने आणि रत्नमाणके बसवलेले मोंगल कालीन मयुरासन तर जगप्रसिद्धच आहे.

युरोपात अखंड बागांची शोभा वाढविण्याकरीता मोर पाळत आलेले आहेत. तरीही मोर भारतात व श्रीलंका मध्येच जास्त उत्पन्न होतात.

पृथ्वीवर लोंबणाऱ्याच्या झाडांच्या फांद्यावर मोर आपली घरही बनवतात. मोरणी एका वेळेस सहा अंडी घालते. दोन वर्षापर्यंत मोर व मोरणी मध्ये तसा फरक दिसुन येत नाही. नंतर मोराला सुंदर पिसे येऊ लागतात. फांद्यावर आपले पंख पसरून उभा राहिलेला मोर उडून जाताना फारच सुंदर दिसतो. मोर आपला राष्ट्रीय पक्षी आहे.

